

n Agt onlangs
éveil" liet val-
elfs door zijn
ik afgenomen.
et althans - in
om iets heel
i moraal, niet
maar om de
kerheid. Een
ja, het zou
vie gelooft er
en deze zaken
tiek binnen-
nte is om er
gaan, dan

s réveil durft
at iedereen.
J, doet, maar
it tenminste
en te zeggen.
Wij pleiten
moraal, voor
roetbalve

Van der Zwaag en het

“Een daad van eenvoudige rechtvaardigheid”

Het socialisme van Geert van der Zwaag en zijn lidmaatschap van de Tweede Kamer

Dana Filonova

leden geboren

dijk

list

★
G. L. VAN DER ZWAAG op 47-jarige leeftijd. Hij was toen zeven jaar Kamerlid geweest en zou het nog vijf jaar blijven. De sporen van vermoedheid op zijn gelaat zijn onmiskenbaar.
★

de kermis. Ook daar list niet meedoen. nieuwe maatschappij sen nodig heeft. Zoag geweldsocialisme zich in het algeme aan zelfbeheersing

Burgerlijk?

Wij vergeten vele van de eers zich in onze oge Stap, de gro „Broedertrouv moet, om over den der stake voor veel hu eens, dat hi kan doen en zondagse p jes uit moe nieuwe kl hem verw hebben g nieuw p medearb voelden. een arbe aan Afk boek. d

voorwaarts en toch niet vergeten. De onbewuste bedoeling zal ook zijn, dat de bezieling, het vuur van de oude, laaie rooie rakkers weer gaat leven. Wij zijn te weinig bezield, wij hebben een

begonnen, die de socialistische gedachten op een eigen wijze, aangepast bij de bewoners van de Zuid-oosthoek van Friesland moest propageren. Hij deed dat ook, week in week uit, maar hij deed dit anders dan velen nu denken, meer in de geest van een

“Een daad van eenvoudige rechtvaardigheid”

**Het socialisme van Geert van der Zwaag en zijn
lidmaatschap van de Tweede Kamer.**

**Universiteit
Leiden**

Dana Filonova
1166344
Gounodlaan 57
5049 AE Tilburg
0653519457

MA Thesis
History: Societies and Institutions
(research)
Begeleider: Henk te Velde
Tweede lezer: Adriaan van Veldhuizen
Opleiding Geschiedenis
Universiteit Leiden

Leiden, 2015

Inhoudsopgave

Inleiding	4
<i>Geert van der Zwaag</i>	8
Deel 1. Geert van der Zwaag in Friesland	10
1.1 <i>Inleiding</i>	10
1.2 Politieke bewustwording.....	10
1.3 Nieuwe maatschappij: volksemancipatie.....	16
1.4 Partijlid en ambtenaar	33
1.5 <i>Conclusie</i>	48
Deel 2. Geert van der Zwaag in de Tweede Kamer	49
2.1 <i>Inleiding</i>	49
2.2 Vrije Socialist en parlementariër	49
2.3 Mannen van de praktijk.....	59
2.4 Publieksgerichte stijl	67
2.5 <i>Conclusie</i>	73
Conclusie	75
Bibliografie	78

Inleiding

“G. L. Van der Zwaag, in zijn omgeving, en ook wel door geheel Friesland, onder den naam van Geert tout court, zeer populair, was een geheel apart figuur die in haar werkelijke beteekenis heel moeilijk juist te teekenen valt.”¹

Met deze woorden omschreef de sociaal-democraat Willem Vliegen de Friese socialist Geert Lourens van der Zwaag (1858–1923), die tevens een van de eerste socialisten in de Tweede Kamer was. Van der Zwaag was actief betrokken bij de opkomst van de socialistische beweging in Friesland in het laatste kwart van de negentiende eeuw. Hij werd een bekende propagandist van het socialisme – zich voornamelijk baserend op het socialisme van Domela Nieuwenhuis – en van het Algemeen Kies- en Stemrecht. In 1897 bemachtigde Van der Zwaag, door zijn persoonlijke populariteit in Friesland, voldoende stemmen om zonder partij door te gaan naar de Tweede Kamer. Overigens was hij vóór zijn politieke carrière een varkensslachter en –koopman uit een arm milieu en had hij slechts het lager onderwijs genoten. In deze scriptie staat zijn persoon centraal als een uitzonderlijke vertegenwoordiger van de socialistische politiek uit de laat negentiende- en begin twintigste eeuw.

In tegenstelling tot heden, bevond in de laat negentiende eeuw de socialistische stroming zich vrijwel volledig buiten het parlement en de overige staatsorganen. De parlementaire weg was toen nog niet zo vanzelfsprekend voor de socialisten als nu. Domela Nieuwenhuis werd in 1888 de eerste socialist in de Kamer, maar wenste na één termijn niet meer terug te keren. Hij, en vele van zijn aanhangers, hadden er geen vertrouwen in dat er langs de parlementaire weg sociale verbeteringen konden worden bereikt. Dit had er voornamelijk mee te maken dat er een censuskiesrecht was, waardoor zij, die van de socialistische hervormingen het meest zouden profiteren, van deelname aan de verkiezingen waren uitgesloten. Domela Nieuwenhuis, en met hem

¹ Willem Vliegen, *De Dageraad der Volksbevrijding: Schetsen en Tafereelen uit de Socialistische beweging in Nederland* (Amsterdam, 1922), 202.

andere leden van de Sociaal Democratische Bond, verkozen daarom halverwege de jaren negentig van de negentiende eeuw het anarchisme.

Desalniettemin waren er onder de socialisten ook die de parlementaire weg, evenals de partijpolitiek, juist omarmden. Zij vonden elkaar in de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij, die “in 1894 was ontstaan uit een felle richtingenstrijd binnen de Sociaal Democratische Bond,”² onder leiding van Pieter Jelles Troelstra, die in 1897, samen met partijgenoot Van Kol, ook in de Tweede Kamer zitting nam. Van der Zwaag stond echter tussen deze twee stromingen in: hoewel aanvankelijk lid van de SDB en de Socialistenbond van Domela Nieuwenhuis, werd hij geen anarchist, maar sloot hij zich ook niet aan bij de SDAP. Van der Zwaag positioneerde zich als een Vrije Socialist, die de parlementaire weg niet wilde uitsluiten, noch zich er volledig aan wilde toewijden. Later in deze scriptie zullen wij deze voor Van der Zwaag kenmerkende positie nader behandelen.

In deze scriptie wordt de stelling verdedigd dat het socialisme van Geert van der Zwaag vormgegeven werd in de praktijk, te midden van werkloosheid, armoede, en drankzucht van de plattelandsbevolking, en dat hij probeerde zijn socialisme door middel van de Tweede Kamer te realiseren, maar dat dit moeilijk te rijmen was met de praktijk van het parlementair werk. Daarom zullen wij gaan kijken wat de socialistische visie van Van der Zwaag ging inhouden en hoe hij deze in de praktijk bracht, zowel in Friesland als in de Tweede Kamer. De scriptie bestaat uit twee delen, die achtereenvolgens zijn tijd als Friese socialist en zijn tijd als parlementariër beslaan. In het eerste deel bestuderen wij de politieke bewustwording van Van der Zwaag en zijn activiteit als socialistische voorman vanaf de late jaren tachtig van de negentiende eeuw. In het tweede deel wordt specifiek gekeken naar zijn positie in de Tweede Kamer. Er wordt een analyse gemaakt van zijn gebruik van het parlementair debat en de stijl die hij daarbij aannam. Aan de hand van de werken *Goede Politiek* van Erie Tanja (2010) en *The Principles of Representative Government* van Bernard Manin (1997) zullen wij zien dat het parlementair debat en de parlementaire cultuur verschillende vormen kunnen aannemen, die elk een vertolking zijn van een bepaald idee over de ideale bedrijving van

² Dennis Bos, *Waarachtige Volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894* (Amsterdam, 2001), 11.

de politiek. Zo zien wij de ideeën van Van der Zwaag over de politiek terug in zijn optreden in de Tweede Kamer.

Wij vinden het interessant om specifiek deze socialist in de Tweede Kamer groter in beeld te brengen, omdat hij een van de eerste Nederlandse socialisten was in de Kamer. Dezelfde tendens, van de opkomst van socialisten in parlementen, vond ook plaats elders in Europa in het laatste kwart van de negentiende eeuw. Jo Deforme beschrijft hoe de intrede van enkele socialistische mijnwerkers in het Belgisch parlement voor veel oproer zorgde, omdat de heersende parlementaire cultuur hen vreemd was, noch wilden zij zich eraan aanpassen.³ Ook in Nederland vreesde men de intrede van zulke 'elementen' uit de lagere klasse, die enkel het parlementair werk zouden verstoren. Op het eerste gezicht was Van der Zwaag juist dat: een varkensslachter die de revolutie verkondigde. Maar in de Kamer bleek hij al snel welbespraakt en beheerst te zijn.

Hij viel in de Kamer echter op een andere manier op. In de tijd van Van der Zwaag vond in de Nederlandse parlementaire cultuur een omslag plaats, die Van der Zwaag merkwaardig genoeg onberoerd liet. Erie Tanja beschrijft deze omslag als een verwisseling van het ideaal van goede politiek van vóór de intrede van de socialisten in de Tweede Kamer, met dat van erna. Aanvankelijk was dit ideaal de onafhankelijkheid van de Kamerleden van bepaalde belangen, en hun ongebondenheid aan een specifieke partij.⁴ Dit ideaal vormde de bodem voor een rationeel parlementair debat, waarin de Kamerleden met elkaar tot beslissingen moesten komen, die het hele land moesten dienen. Deze liberale opvatting van representatie begon te veranderen in het laatste kwart van de negentiende eeuw, omdat de socialisten vonden dat groepen kiezers het recht hadden om hun bijzondere belangen vertegenwoordigd te zien door de leden die zij naar de Tweede Kamer verkozen.⁵ Ook de overgang naar een partijcultuur stimuleerde de fragmentatie van belangen en vertegenwoordiging in de Kamer: als

³ Jo Deforme, 'Van 'burgerlijke afstandelijkheid' naar 'volkse betrokkenheid', de politieke cultuur van enkele socialistische mijnwerkers in het Belgische parlement, 1894-1914', *Brood & Rozen*, jrg. 2004, no. 1, 11-29.

⁴ Erie Tanja, *Goede Politiek: de parlementaire cultuur van de Tweede Kamer, 1866-1940* (Amsterdam: 2010), 69.

⁵ Ibid.

voorheen elk Kamerlid het landsbelang als hoogste belang beschouwde, of althans diende te beschouwen, en voor de rest onafhankelijk opereerde, dan werd het met de komst van partijen steeds normaler om zich aan bepaalde posities te binden.⁶ Het individu ging op die manier op in het collectief, en verschillende partijen vertegenwoordigden in de Kamer verschillende belangen.

Van der Zwaag was daarentegen een socialist met een publieksgerichte stijl, en die opkwam voor de belangen van de arbeiders, maar hij hechtte wel veel belang aan zijn onafhankelijkheid van een politieke partij. Bovendien verkoos hij de vorm van een rationeel parlementair debat, met ruimte om te overtuigen en overtuigd te worden, boven de discussie van een partijcultuur, waarin meningen in de partij en dus buiten het parlement gevormd worden. De verschillen tussen de vormen van het parlementair debat zijn uitgelegd door Bernard Manin (1997) en zullen in het tweede deel aan bod komen. Op een manier die vergelijkbaar is met Tanja, kaart hij het verschil aan tussen een systeem van 'parliamentarism' en 'party democracy', een verschil dat uiteindelijk van invloed was op het proces van de politieke discussie: deze kon zich van begin tot eind afspelen binnen de grenzen van de Kamer (parliamentarism), of bij voorbaat daarbuiten beïnvloed worden door overtuigingen en belangen van binnen een politieke partij en haar omgeving (party democracy).⁷

Wij zullen tot de conclusie komen, dat de poging van Van der Zwaag om zijn socialisme mee te laten tellen in de Kamer, onsuccesvol was, omdat de parlementaire cultuur waarin hij zich bevond, veronderstelde dat opinies buiten de Kamer werden gevormd, en in de Kamer de discussie werd gebruikt om doelmatig tot compromissen te komen over de aan te nemen wetten. Het onderzoek wordt uitgevoerd aan de hand van primair bronmateriaal zoals partijverslagen, brieven, gemeenteraadsnotulen, Parlementaire Handelingen, kranten etc., en wordt bijgestaan door secundaire literatuur over de geschiedenis van Friesland, de ontwikkeling van de Friese socialistische beweging, en enkele bekende Nederlandse socialisten. Tot slot willen wij deze inleiding afsluiten met een korte schets van Geert van der Zwaag, om hem aan de lezer te introduceren.

⁶ Ibid.

⁷ Bernard Manin, *The Principles of Representative Government* (Cambridge, 1997), 203.

Geert van der Zwaag

Van der Zwaag was geboren te Wolvega, Friesland, op 4 mei 1858. Zijn vader was een timmerman en hij overleed toen Van der Zwaag twee was. Zijn moeder hertrouwde met een Friese varkensslager en -koopman, maar kort daarop overleed ook zij, waarop de jonge Van der Zwaag voornamelijk door de ouders van zijn stiefvader werd opgevoed. Op twaalfjarige leeftijd moest hij van zijn stiefvader de school verlaten, om in de zaak te komen werken, terwijl hij zelf graag had willen doorleren.⁸ Desondanks leerde zijn tweede grootvader hem taal en letterkunde, en dit moet een stimulans geweest zijn voor de Friese gedichten en voordrachten die hij al op jonge leeftijd schreef. Later schreef hij zelfs nog een Friese operette.⁹

Zijn moeilijke jeugd heeft er ongetwijfeld aan bijgedragen dat Van der Zwaag een gesloten en in zichzelf gekeerd karakter had.¹⁰ Desalniettemin had hij veel aanleg voor zelfstudie. Zijn welbespraaktheid, argumentatie en algemene kennis van zaken waren, bij gebrek aan hogere scholing, geheel product van zijn zelfstudie. Tevens had hij door zijn werk in de slagerszaak de provincie Friesland door en door leren kennen, waar hij vervolgens ook veel ging optreden als spreker.¹¹ We kunnen daarom stellen dat het toetreden Van der Zwaag tot de groep voormannen van het Friese socialisme,¹² en zijn plek in de Kamer vervolgens, hem niet kwamen aanwaaien, maar overwinningen waren van een "self-made-man." Hij volgde gedurende zijn hele leven een eigen pad, waarbij hij eerlijkheid en vrijheid hoog in het vaandel had staan.

Geert van der Zwaag is tot op heden een bekende naam in Wolvega en Gorredijk, waar hij vroeger woonde en werkte. In Museum Opsterlân in Gorredijk is zelfs zijn drukkerij van het socialistisch blad *De Klok* te bezichtigen. Toch is hij elders in Nederland vrijwel onbekend. Er is niet veel over Geert van der Zwaag geschreven – slechts één tamelijk uitgebreide biografie en enkele korte schetsen. In *Geert Lourens van der Zwaag: leven en streven* (1937), beschrijft W. Numan het levensverloop van deze

⁸ *Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's courant*, 17 December 1937.

⁹ Vliegen, *De Dageraad der Volksbevrijding*, 204.

¹⁰ *Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's courant*, 17 December 1937.

¹¹ Ibid.

¹² Johan Frieswijk (ed.), *Ferdinand Domela Nieuwenhuis: de Apostel van de Friese Arbeiders* (Drachten/Leeuwarden, 1988), 16.

man in 24 pagina's. J.J. Kalma in *Dit Wiene ek Friezen* (1964) en W. Vliegen in *De Dageraad der Volksbevrijding* (1922) hebben inhoudelijke schetsen gegeven over Van der Zwaag. Frans Netscher geeft, in een karakterschets van hem in *De Hollandsche Revue* (23 oktober 1905), ook een kijk in het parlementair werk van Van der Zwaag.

In andere secundaire werken wordt Van der Zwaag vooral in verband gebracht met bekende socialisten zoals Domela Nieuwenhuis of Pieter Jelles Troelstra, zoals in de biografieën van deze grote politici door respectievelijk Jan Willem Stutje (2012) en Piet Hagen (2010), of met de Friese socialistische beweging, zoals bij Johan Frieswijk (1977) of J.R.G. Schuur (1996). Al deze werken raken voornamelijk de voorparlementaire periode uit het leven van Van der Zwaag. In dat kader wordt over het algemeen zijn politieke activiteit in Friesland beter belicht, dan zijn tijd in de Tweede Kamer.

Deel 1 Geert van der Zwaag in Friesland

1.1 Inleiding

In dit deel staat centraal hoe het socialisme van Geert van der Zwaag vorm kreeg en ontwikkelde. Er zal dus worden ingegaan op de politieke bewustwording van Van der Zwaag, de inhoud van zijn socialisme en hoe hij was als politicus.

Wij weten dat Van der Zwaag veel nadruk legde op ontwikkeling van onderop: in zijn kijk op de maatschappij moesten de minderbedeelden eraan werken om hun levens te verbeteren. Zo wilde hij hen aansporen om te demonstreren en te staken, en hen behoeden voor het (overmatig) gebruik van alcohol. Van de staat eiste Van der Zwaag condities die de zelfredzaamheid van arbeiders en armen zouden bevorderen. Deze waren voornamelijk het Algemeen Kies- en Stemrecht, arbeiderswetgeving, en verplicht (en toegankelijk) openbaar onderwijs. Hierbij gaf hij de voorkeur aan ontwikkeling langs de geleidelijke weg, wat wil zeggen dat hij tijdige hervormingen in het beleid wilde zien om een (bloedige) sociale revolutie af te wenden. Een kenmerk van zijn socialisme werd een open houding naar verschillende groepen en personen toe, omdat hij elke samenwerking waardevol vond zolang het vruchtbaar was voor zijn zaak: het verhelpen van sociale misstanden.

Om antwoord te vinden op de bovenstaande vragen is gebruik gemaakt van primaire bronnen, zoals brieven uit de correspondentie van Van der Zwaag, zijn krantenartikelen, notulen van gemeenteraads- en partijvergaderingen, waarvan hij deel uitmaakte, maar ook van secundaire literatuur over Friesland en het socialisme in het algemeen.

1.2 Politieke bewustwording

De politieke bewustwording van Geert Van der Zwaag vond plaats in een moeilijke tijd voor de inwoners van Friesland. De provincie kende tussen 1878 en 1896 een langdurige periode van economische neergang. Er heerste een landbouwcrisis, en de veenderijen werden zwaar getroffen door de lage prijzen van turf en de concurrentie

van steenkool, cokes en olie.¹³ Volgens socialist Schaper sprak men toen van “de malaise” ten gevolge van de Frans-Pruisische oorlog van 1870-1871, waardoor de maatschappij nog meer ontwricht was dan anders.¹⁴ Het bevolkingsaantal op het platteland was aan het dalen, en de stedelijke- en de fabrieksarbeiders leden doorlopend honger.¹⁵ Einde 1893 waren 21 van de 43 Friese gemeenten noodlijdend, en ontvingen zij samen vijfzesde van het landelijk totaal aan rijkssubsidie.¹⁶

Deze situatie had ongetwijfeld gevolgen voor het politieke klimaat van Friesland in die tijd. Jo Huizinga beschrijft hoe er gedurende deze malaise juist in deze noodlijdende gemeenten veel ontkerkelijking ontstond. Hieruit ontstonden weer nieuwe sympathisanten voor het socialisme en de kiesrechtstrijd. Er was met name veel ontevredenheid onder de arbeiders. Volgens Huizinga leidden in de gemeente Het Bildt lage lonen in het akkerbouw tot stakingen:

Hier stonden tegenover de boeren de dikwijls onkerkelijke landarbeiders. Politie en leger werden ingezet om de orde te handhaven. Dit was ook het geval bij de vele stakingen in de venen in die tijd. [...] in 1888 vond [daar] een verbinding plaats tussen de acties van de ongeschoolde arbeiders met de kiesrechtstrijd.¹⁷

Ook in andere plaatsen in Friesland werd frequent gestaakt – in Appelscha rapporteerde een enquêtecommissie in 1891 dat staken daar een tweede natuur van de arbeiders was geworden.¹⁸ Zo vormden de armoede, werkstakingen en ontkerkelijking een platform waarop het belang groeide voor het algemeen kies- en stemrecht en het socialisme in Friesland.

Dit belang werd vertolkt door niemand minder dan Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Deze Lutherse ex-predikant en de eerste socialist in de Tweede Kamer, was in 1888 een afgevaardigde van het Friese district Schoterland. Hoewel hij er zelf

¹³ Jo Huizinga, ‘Politiek en Bestuur, 1848-1917’ In: Joh. Frieswijk, et al., *Geschiedenis van Friesland, 1750-1995* (Leeuwarden, 1998), 142-171, aldaar 162.

¹⁴ J. H. Schaper, *Een halve eeuw van strijd. Herinneringen van J.H. Schaper, Lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal. Eerste deel* (Groningen, 1933), 21.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Huizinga, ‘Politiek en Bestuur, 1848-1917’, 162.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

niet vandaan kwam, werd Domela Nieuwenhuis door veel Friezen gezien als een profeet die hen de weg wees naar een nieuwe maatschappij. ‘Us ferlosser,’ noemden de Friese arbeiders hem.¹⁹ Hij bracht de slechte arbeidersomstandigheden van de Friese veenderijen naar boven en uitte zich fel tegen het militaire optreden (in de koloniën).

Van der Zwaags kennismaking met het socialisme geschiedde via Domela Nieuwenhuis. Hij ontmoette Domela Nieuwenhuis, toen deze op uitnodiging van socialist Rindert van Zinderen Bakker in 1882 in Heerenveen kwam spreken.²⁰ Dit was de eerste optreden van Domela Nieuwenhuis in Friesland en Van Zinderen Bakker zou dit later in een gedenkboek voor Domela Nieuwenhuis beschrijven.²¹ Van der Zwaag was toen vierentwintig jaar oud. Later zou zijn schoonzoon W. Numan schrijven dat dit het moment was waarop de politieke belangstelling van Van der Zwaag werd gewekt.²² Deze toespraak van Domela Nieuwenhuis, genaamd ‘De Verkeerde Wereld’, ging over de sociale en economische vraagstukken van die tijd. Van der Zwaag raakte na afloop in een debat met Domela Nieuwenhuis en had met name bezwaren bij de revolutionaire strekking van zijn toespraak, zoals de eis van een algemeen kiesrecht.²³

In de biografie van Van der Zwaag beschrijft socialist Vliegen hem als aanvankelijk liberaal, die het algemeen kiesrecht vreesde wegens de “domheid der massa,” maar in gesprekken met de redacteur van het Friesch Volksblad, O. Stellingwerf, verzoende hij zich met de “demokratische opvattingen.”²⁴ Hij leerde Stellingwerf kennen toen deze hem vroeg gedichten te schrijven voor zijn blad, maar hun ontmoeting bleek meer te betekenen voor Van der Zwaag:

¹⁹ Jan Willem Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis, een romantische revolutionair* (Antwerpen, 2012), 130.

²⁰ Willem Vliegen, *De Dageraad der Volksbevrijding: Schetsen en tafereelen uit de socialistische beweging in Nederland, Tweede Deel* (Amsterdam, 1922), 204.

²¹ Rindert van Zinderen Bakker, ‘F. Domela Nieuwenhuis zijn eerste optreden in de Wouddorpen van Friesland’ In: W. Beek, et al., *Gedenkboek ter gelegenheid van den 70sten verjaardag van F. Domela Nieuwenhuis* (Amsterdam, 1916), 2-18, aldaar 3.

²² *Nieuwsblad van Friesland: Hepkema’s courant*, 17 december 1937.

²³ J. Frieswijk, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis: de Apostel van de Friese Arbeiders* (Drachten/Leeuwarden, 1988), 117, aldaar: “Ook een echte volksman als de slager G. van der Zwaag te Gorredijk had bij het eerste optreden van Nieuwenhuis aldaar nog ernstige bezwaren geopperd, zelfs tegen de leuze van het algemeen kiesrecht.”

²⁴ Vliegen, *De Dageraad der Volksbevrijding*, 204.

De band, die hen verbond, in 't eerst zeer los, werd geleidelijk nauwer, en weldra was de invloed van Stellingwerf op Van der Zwaag's denkbeelden en overtuigingen zeer merkbaar. Deze was 't die hem voor de democratie won en wien 't gelukte o.a zijn bezwaren tegen het algemeen kiesrecht te overwinnen. Van der Zwaag werd nu aan zich zelf ontdekt en heeft in dien tijd een belangrijke zelfhervorming doorgemaakt.²⁵

Hierna zien wij Van der Zwaag actief worden in de socialistische beweging en de beweging voor het algemeen kiesrecht. In een vrij korte tijd na zijn 'bekering' had Van der Zwaag een grote rol gespeeld in de verkiezing van Domela Nieuwenhuis naar de Tweede Kamer in 1888. Wij zien dat hij niet alleen met grote overgave deelnam aan de beweging, maar dat zijn bijdrage ook van politieke inzicht en pragmatisme getuigde. Al in December 1887 waarschuwde hij dat er in het kiesdistrict Schoterland veel socialisten waren, en stelde hij voor om daar de kandidatuur van Domela Nieuwenhuis aan te nemen.²⁶ Volgens Johan Frieswijk had Domela Nieuwenhuis vervolgens voor een groot deel zijn bekendheid te danken aan Van der Zwaag:

Avond aan avond gingen de socialistiese propagandisten nu op pad om de kandidatuur van Domela aan te prijzen. Een kiesrechtman als Geert van der Zwaag liep zich het vuur uit de sloffen. Avond aan avond was hij op pad, sprak in kleine rokerige zaaltjes en liep 's avonds laat of in de nacht terug naar Gorredijk om de volgende ochtend weer op tijd in zijn slagerij te staan.²⁷

Volgens Vliegen hadden deze inspanningen zijn gezondheid zelfs zodanig ondermijnd, dat hij daarna altijd enigszins 'sukkelend' is gebleven.²⁸

Desalniettemin werkte Van der Zwaag met een grote overgave aan de, in zijn ogen, 'grote strijd' die voor de socialisten stond. In een brief van 1888 van hem aan Domela Nieuwenhuis, waar hij tevens aan hem voorstelde om zijn kandidatuur voor de verkiezingen in te dienen in Heerenveen of Wolvega, kwam Van der Zwaag terug op hun ambigue ontmoeting. Hij schreef:

²⁵ Frans Netscher, 'Karakterschets: G.L. van der Zwaag', *De Hollandsche Revue*, jrg. 10, no. 10 (1905), 681-695, aldaar 686.

²⁶ Van der Zwaag aan Domela Nieuwenhuis 17-01-1888, IISG.

²⁷ Frieswijk, *Socialisme in Friesland 1880-1900* (Amsterdam, 1977), 55.

²⁸ Vliegen, *De Dageraad der Volksbevrijding*, 205.

Tevens maak ik van deze gelegenheid gebruik, om U mijne betuiging van hoogachting aan te bieden, eene achting even innig gemeend als de vroegere haat, die ik U eens heb toegedragen.

Want gehaat heb ik U; toch waren het Uwe woorden die mij tot nadenken hebben gebracht, en door dat nadenken heb ik geheel andere inzichten gekregen. Ik voeg hierbij, dat ik mee wil strijden in onzen grooten strijd, met al mijne krachten, die echter grootendeels worden in beslag genomen en half verlamd, door den strijd om het bestaan.²⁹

Van der Zwaag liet hier blijken dat hij bereid was zich zo veel mogelijk aan de socialistische beweging te wijden. Ook later zullen wij voorbeelden tegenkomen waaruit deze toewijding sterk voelbaar wordt. Het is kenmerkend dat in die tijd zo een inspiratie door zijn socialistische geestverwanten gedeeld werd.

Het idee van socialisme en de opgewekte stemming in Friesland, maar ook elders, werd sterk vormgegeven door de figuur van Domela Nieuwenhuis. Hij werd gezien als leider en zijn aanhangers als zijn medestrijders voor een hoger doel. Zoals in het bovengenoemde gedenkwerk beschreven werd door Van Zinderen Bakker was Domela Nieuwenhuis in Friesland in zijn kwaliteit als 'bouwmeester' en zijn nieuwe aanhangers als 'opperlieden en metselaars' die zich samen elkaars gelijken voelden.³⁰

Deze aanhangers opereerden lokaal en genoten slechts plaatselijke bekendheid. In een artikel onderscheidt D.M. van der Woude de deelnemers van de Friese socialistische beweging van het laatste kwart van de negentiende eeuw in "Grote" mannen – dat waren Domela Nieuwenhuis en Pieter Jelles Troelstra – en "kleine" mannen uit de omgeving als Rindert van Zinderen Bakker (1845-1927), Oebele Stellingwerf (1847-1897) en Geert Lourens van der Zwaag (1858-1923), "enkele uit een lange rij".³¹

Ondanks het lokale karakter was het een hechte en actieve groep medestanders waarin Van der Zwaag opereerde. Deze 'kleine' socialisten waren redacteuren van

²⁹ Van der Zwaag aan Domela Nieuwenhuis 17-01-1888, IISG.

³⁰ Van Zinderen Bakker, 'F. Domela Nieuwenhuis zijn eerste optreden in de Wouddorpen van Friesland', 3.

³¹ 'Ut 'e lapekoer fan D.M. van der Woude: Verkiezingsactie Geert Lourens van der Zwaag', *Leeuwarder Courant: Hoofdblad van Friesland*, 10-05-1974.

socialistische bladen, propagandisten, bemiddelaars bij stakingen, en veel meer. Zij waren betrokken bij het dagelijks leven van de arbeiders en stonden met hen op gelijke voet. Fokko Bosker vulde de lijst van voormannen in de sociale strijd van Noord-Nederland aan met Willem Vrijburg (1850-1925); Tjeerd Stienstra (1859-1935); Vitus Jacobus Bruinsma (1850-1916); Tjepke Nawijn (1862-1939); Imke Klaver (1880-1967); Johannes Mooij (1888-1977) en Gerrit Roorda (1890-1977) – allen zelf ook werklieden en arbeiders.³² Deze ‘kleine’ mannen waren in feite de dragers van de beweging, en zorgden lokaal voor verzet tegen de misstanden en verspreiding van het socialisme. Van Zinderen Bakker noemde zijn groepje medestanders een kleine ‘Gideonsbende’,³³ waarover Johan Frieswijk schreef dat deze plaatselijke pioniers van de arbeidersbeweging de bevrijding van de arbeidersklasse predikten.³⁴

Ondanks de aanzienlijke ontkerkelijking onder de socialisten, neigde het karakter van de Friese socialistische stroming sterk naar een religie en werd de persoon van Domela Nieuwenhuis vaak begeleid door religieuze metaforen, en de participatie in de socialistische beweging kreeg trekken van een religieuze toewijding. Zo werd de komst van Domela Nieuwenhuis naar Gorredijk geadverteerd in de Friesche Courant met ‘Hij komt! Wie? Domela Nieuwenhuis!! De sociale domenijs!’³⁵ Jan Willem Stutje beschreef in de biografie van Domela Nieuwenhuis dat hij voor de Friezen een dominee was gebleven ondanks zijn breuk met de kerk in 1879:

Hij vroeg om een bekering tot een andere (socialistische) vorm van samenleven en hij beloofde verlossing. [...] Mensen zonder politieke of ideologische traditie verstonden die rituele moedertaal het beste. [...] Het verried de overtuiging dat het geloof, waarin het om recht en zuiverheid ging, in het socialisme herleefde.³⁶

Hieruit kunnen wij een beter beeld krijgen van het idee dat Van der Zwaag van zichzelf had als een ‘strijder’ voor het socialisme, dat zo een centrale rol in zijn leven vervulde. Echter, een belangrijk verschil met religie was dat Domela Nieuwenhuis een

³² F. Bosker, *Rode Boegbeelden in Schoterland: Voormannen in de sociale strijd van Noord-Nederland* (Leeuwarden, 2009).

³³ Van Zinderen Bakker, ‘F. Domela Nieuwenhuis’, 4.

³⁴ Frieswijk, *Socialisme in Friesland*, 7.

³⁵ Van Zinderen Bakker, ‘F. Domela Nieuwenhuis’, 4.

³⁶ Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis*, 130-131.

emancipatie verdedigde die berustte op eigen activiteit en niet op wonderen. Strijden voor het algemeen kies- en stemrecht was volgens hem de sleutel tot de brandkast, omdat dan via het systeem van vertegenwoordiging de burgers zelf voor hun rechten zouden kunnen opkomen. Dit werd later ook de rode lijn in het socialisme van Geert Van der Zwaag, omdat hij de zelfredzaamheid van de burgers hoger plaatste dan de sociale hulp vanuit de staat, zoals later uit zijn tijd in de Tweede Kamer bleek.

Johan Frieswijk schreef dat het idee van het algemeen kiesrecht (als een soort volksreferendum) in Nederland was opgekomen rond 1880 en verschillende organisaties en groepen kende die dit idee verdedigden.³⁷ De belangrijkste organisatie was De Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht, die op 23 juli 1882 werd opgericht. Hierin werkten twee richtingen samen: de socialisten en de Werkliedenverbonders (ANWV en PFWV). Hierbij waren de Werkliedenverbonders gematigder ingesteld: zo wilden zij ook voor een verruiming van het censuskiesrecht optreden, maar de socialisten wilden principieel alleen het algemeen kies- en stemrecht nastreven en bepaalden uiteindelijk met één stem verschil dat dit de opvatting van de Bond voor AK & S werd.³⁸

Van der Zwaag werd actief bij de Friese aftakking van de Bond voor AK & S, die tevens samenwerkte met verschillende andere (lokale) partijen, verbonden en individuen – het Friesch Comité voor Algemeen Kies- en Stemrecht, ook wel de Friese Volkspartij genoemd. De Friese Volkspartij bestond uit drieëntwintig afdelingen van De Bond. Zij werd in 1887 opgericht omdat De Bond een nauwere samenwerking ambieerde met de Friese progressieven bij verkiezingen en andere gelegenheden, en omdat de verschillende Friese afdelingen van De Bond toch al met elkaar samenwerkten.³⁹

1.3 Nieuwe maatschappij: volksemancipatie

Om het socialisme van Van der Zwaag te begrijpen, is het van belang om te begrijpen hoe de Friese Volkspartij opereerde, omdat deze heel bepalend is geweest

³⁷ Frieswijk, *Socialisme in Friesland*, 38.

³⁸ Ibid.

³⁹ Huizinga, 'Politiek en Bestuur, 1848-1917', 153.

voor zijn politieke ontwikkeling. Als hoofdtaak beschouwde de Friese Volkspartij “om met behulp der wetgeving den stoffelijken en geestelijken toestand des volks te verbeteren en te komen tot een maatschappij, waarin, voor zoover de natuurlijke ongelijkheid het niet belet, allen onder gelijke voorwaarden aan de maatschappelijke voortbrenging kunnen deelnemen en door arbeid in hunne behoeften kunnen voorzien, terwijl de door de natuur misdeelden naar behooren worden ondersteund.”⁴⁰ De ‘wetgeving’ werd voor de Friese Volkspartij zowel bron van legitimiteit als van onmacht: na de piek van het succes van de partij in 1890-1891 begonnen er steeds meer leden af te haken omdat zij er niet meer in vertrouwden dat er langs de wettige weg ooit iets in het belang van het arme volk tot stand kon worden gebracht.⁴¹

Echter, voordat de partij volledig ontbonden werd, had zij een aantal successen behaald en een aanzienlijk aantal leden gehad voor een provinciale organisatie. In de herziene statuten van de Volkspartij van 1895 werd er naar teruggeblikt:

Gedurende een paar jaar is deze organisatie zoo krachtig geweest als men beoogd had. In 1890 en 1891 kon zonder overdrijving gezegd worden, dat al de arbeidersverenigingen in Friesland, voorzoover zij niet op kerkelijk-godsdienstig standpunt stonden, in deze Volkspartij vereenigd waren. Op het laatst van 1891 waren bij het Comité aangesloten:

Afdeelingen van den Ned. Bond voor algemeen kies- en stemrecht	64.
Afdeelingen van den Sociaal-Democratischen Bond	14.
Afdeelingen van het Nederlandsch Werkliedenverbond	3.
Afdeelingen van verschillende vakverenigingen enz.	10.
Totaal der aangesloten vereenigingen	102.

Deze honderd en twee vereenigingen telden te zamen een getal van 5204 leden en leverden dus een voorbeeld van een politieke organisatie zoo talrijk als er geen andere in eenige provincie van ons land bestond.⁴²

⁴⁰ J. Kuiken Jz., *De Friesche Volkspartij. Statuten van het Friesch Comité van de Volkspartij* (St. Anna-Parochie, 1895), 15.

⁴¹ Kuiken Jz., *Statuten van het Friesch Comité*, 8.

⁴² Kuiken Jz., *Statuten van het Friesch Comité*, 7-8.

Van der Zwaag werd lid van deze partij vanaf 1888 en had dus de partij bijgestaan tijdens haar bloei en ondergang. Hij werkte niet graag met partijstructuren en organisaties, maar de Friese Volkspartij vormde hierop een uitzondering. Hoewel de partij een vrij kortstondig bestaan had gekend – tot ongeveer 1900 – verscheen er jaren later op het graf van Van der Zwaag een krans met de opschrift: “Aan den rechtvaardigen en ridderlijken Strijder voor de Volkspartij.”⁴³ Er werd gezegd dat de Friese Volkspartij de enige partij in zijn leven was geweest waar hij zich echt voor inzette.⁴⁴

De heldere en ambitieuze beginselen van de partij vielen bij Van der Zwaag ongetwijfeld op een vruchtbare bodem. Ook later in zijn politieke carrière zou hij op dezelfde punten terugkomen. Dit waren met name:

- *Het algemeen kies- en stemrecht* voor alle mannelijke en vrouwelijke meerderjarige ingezetenen, om via een geheime stemming en proportionele vertegenwoordiging kandidaten te kiezen voor de Staten Generaal, de Provinciale Staten en de Gemeenteraden;
- *Een arbeiderswetgeving*, waardoor de Staat zorgt, dat de arbeiders gelegenheid krijgen zich in vakverenigingen te kunnen organiseren, terwijl de regeling der arbeidsaangelegenheden in hoofdzaak aan die vakverenigingen opgedragen worden;
- *Kosteloos onderwijs, geneeskundige hulp en rechtspraak* voor kinderen van alle richtingen en gezindten;
- *Afschaffing* van het staande leger en krachtige bestrijding van het alcoholisme.⁴⁵

Het is opvallend dat De Friese Volkspartij noch Van der Zwaag voor een concreet model van sociale wetgeving pleitten: een arbeiderswetgeving zoals zij die op het oog hadden was er op gericht om in de eerste instantie werkers een stem te geven, zodat zij vervolgens naar eigen inzicht afspraken konden maken met hun werkgevers en de staat. Hiermee legde de Friese Volkspartij de nadruk niet op de hulp vanuit de Staat, maar op

⁴³ *Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's Courant*, 4 februari 1938.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ Kuiken Jz., *Statuten van het Friesch Comité*, 16-17.

de verantwoordelijkheid van ieder mens om zijn of haar bestaan in te richten en – het belangrijkste was daarbij dat ieder daartoe gelijke kansen zou krijgen.

Voor Van der Zwaag was het persoonlijk initiatief een cruciale factor – zijn politieke carrière had hij tenslotte ook te danken aan eigen initiatief en zelfstudie: in zijn socialisme legde hij de nadruk op de bevordering van de zelfredzaamheid van de burgers. Wij kunnen vele voorbeelden hiervan teruglezen in het blad *De Klok*, dat Van der Zwaag in 1888 in samenwerking met twee collega's uit de Friese Volkspartij had opgezet en waarvoor hij in 1891 zijn slagerij opgaf om er als gesalarieerd redacteur aan de slag te gaan. Dit werd echter een moeilijke tijd voor hem omdat *De Klok* het salaris van de redacteur niet altijd kon dragen.⁴⁶ Oorspronkelijk was *De Klok* het weekblad van de Volkspartij in de districten Schoterland en Wolvega, maar na 1893 was de drukker te Wolvega failliet gegaan: "Nu nam v.d. Zwaag het drukkerijtje over en vertrok er weer mee naar Gorredijk, waar hij zich vestigde als drukker en uitgever."⁴⁷

Om het blad uit te brengen, werkte Van der Zwaag samen met J. van der Wijk, een leraar uit de omgeving die als corrector optrad, en L.S. ten Cate, de administrator. Ondanks de bekendheid die Van der Zwaag ermee verkreeg, legde hij later uit dat in feite Van der Wijk de initiator van het blad was geweest.⁴⁸ *De Klok* veroverde haar plek op de markt tussen de bestaande socialistische bladen als *Recht voor Allen*, het Friesch Volksblad en het *Radicaal Weekblad*. De insteek van *De Klok* was het versterken van het bestaande aanbod van socialistische lectuur "voor het welzijn des Volks."⁴⁹ Volgens de redactie moest *De Klok* voorzien in de behoefte van de leden van de Volkspartij in de districten Schoterland en Wolvega aan een eigen plaatselijk orgaan, om:

- 1o. daardoor een dam te helpen opwerpen tegen de verleugening des volks;
- 2o. de verbondenen gelegenheid te verschaffen op de juiste wijze samen te werken;
- 3o. de belangstelling in de publieke zaak te verhoogen; en

⁴⁶ Vliegen, *De Dageraad der Volksbevrijding*, 205.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ *Leeuwarder Courant*, 31 maart 1976.

⁴⁹ *De Klok*, 15 december 1888.

40. meer rechtstreeks voeling te houden met de keizers in beide districten, alsook doelmatiger dan tot nog toe te werken bij Verkiezingen.⁵⁰

Tevens werd vermeld dat de oprichting van een eigen orgaan geen privébelangen diende, maar “alleen de opheffing des volks uit zijne stoffelijke en zedelijke ellende [...]. Het driemanschap rekent op den steun der vrienden zoowel als op de naar verdienste gewaardeerde tegenwerking der vijanden.”⁵¹ De Klok moest dus de lezers engageren en betrekken in de maatschappelijke problemen, met name in Friesland.

Ter uitleg van de bovengenoemde punten hield Van der Zwaag een moraliserende uiteenzetting – hij nam vaak een verheven toon aan wanneer hij in zijn blad over misstanden sprak:

“Ons volk is verleugend” zei Multatuli. En daarmee sprak hij uit wat velen met hem hebben ervaren, wat dagelijks meerderen, die het waarlijk wél meenen met ons volk, moeten ondervinden.

Hoe oud is niet het gezegde: *Mundus vult decipi, decipiatus ergo*. (1) Zou het de kracht dezer stelling, of de macht der gewoonte zijn, dat nog dagelijks ons volk *wordt* verleugend? Hoe 't zij, 't is een treurig feit, als ook dat over 't geheel de pers, die zich “de koningin der aarde” noemt, zich in dezen als eene vuile, veile deerne gedraagt.

In dezen tijd vooral van zeer versneld leven, waarin slechts weinigen er toe komen uitgebreide boeken te lezen, vooral nu, zou de dagbladpers een machtig middel tot volksopvoeding kunnen en moeten zijn.

Is zij dat, of moet zij terecht de hoer van het kapitaal genoemd worden?

Heeft men gelegenheid op te merken, dat onze kranten zich beijveren om het volk voor te lichten, gezonde kost op te disschen, de publieke meening in het juiste spoor te leiden en de waarheid overal en altijd te dienen zonder omwegen of zonder aanzien des persoons?

Het volk weet helaas! beter. Niets van dat alles.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid.

Kranten zijn in den regel onderling concurrerende financieele ondernemingen. Geldverdienen staat niet slechts op den voorgrond, neen, geldverdienen is No. 1 en No. laatst, Alpha en Omega. [...]

(1) De wereld wil bedrogen zijn, daarom bedrieg ze vrij.⁵²

Deze dramatische inslag werd met een hoopvolle noot afgesloten:

Voor een goed deel behoren de verbondenen tot den *zogenaamden* minderen stand. Meer en meer wordt die mindere stand zelfbewust en dat is een verblijdend teeken. Zeer terecht heeft iemand gezegd: ik verwacht meer van de vereeniging en samenwerking der arbeidende klasse, dan van alle hulp van boven of van buiten.” De tijd zal het leeren dat alle verbetering in staat en maatschappij moet komen *van onderen op!*

Het idee dat de maatschappij van onderen op verbeterd diende te worden, kwam overeen met het eerder genoemde punt uit de statuten van de Friese Volkspartij, dat de arbeiderswetgeving zodanig moet zijn dat arbeiders zelf voor eigen belangen zouden kunnen opkomen.

In zekere zin voerden de socialisten strijd op twee fronten – bij de machthebbers én bij het volk. Zij waren de “ontevredenheidspredikers” die de mensen om zich heen stimuleerden en inspireerden om samen tot veranderingen over te gaan.⁵³ Van der Zwaag gaf toe dat het Nederlandse volk steeds uit zijn slaperigheid moest worden gehaald: jaar in jaar uit moest worden voorgepreekt “dat zij *recht* hebben op iets, dat hen van nature toekomt als burgers van den staat.”⁵⁴ Voor de arbeiders, die vrijwel volledig afhankelijk konden zijn van hun werkgever voor inkomen, huisvesting en voorzieningen was dit een gewaagd idee. Van der Zwaag nam een actieve houding in in deze volksemancipatie en organiseerde samen met andere leden van de Friese Volkspartij en verschillende andere afdelingen evenementen zoals

⁵² Ibid.

⁵³ Hoofdbestuur Nederlandschen Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht ed., *Nederlandse Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht. Besluiten, huishoudelijke reglementen, statuten enz.*, (z.pl. 1890), 105.

⁵⁴ Ibid.

arbeidersdemonstraties, toespraken, en onderzoeken naar situaties op de werkvloer etc.⁵⁵

Zo werd hij een van de leiders van de eerste 1 Mei viering in Friesland. Dit benadrukte zijn verbinding met de arbeiders uit de regio. J.J. Kalma schreef over hem en zijn medestanders dat zij – “mannen als Bruinsma, Stellingwerf, Van Zinderen Bakker, Van der Zwaag, Rauwerda, Nawijn”, allen leden van de Volkspartij – het volledige vertrouwen van ‘het volk’ genoten⁵⁶, en twee dingen wensten te zien: “het volk opwekken, de krachten van hart en wil en gemoed versterken. Maar [...] ook overtuigen, het hoofd koel houden en het verstand helder.”⁵⁷ Voor deze mannen had het socialisme een persoonlijk karakter: zij waren direct betrokken met de arbeiders die zij wensten te emanciperen, en het vertrouwen van het volk verdienden zij door hun persoonlijke inspanningen voor deze zaak.

Hierbij was het niet van belang dat het idee om een 1 Mei viering te houden niet van deze mannen afkomstig was, maar van de hoofdbestuur van De Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht. Deze had op de Algemene Vergadering van 23 februari 1890 besloten om de viering te organiseren en berichtte aan haar afdelingen:

Zooals U bekend zal zijn is er op het Congres te Parijs besloten op 1 *Mei* 1890 een algemeene propaganda te maken voor den 8-urigen arbeidsdag en worden in het buitenland reeds maatregelen genomen om dien dag op groote schaal openbare vergaderingen en demonstraties ter bevordering van het verkrijgen van dezen normalen arbeidersdag te houden.⁵⁸

De Friese socialisten waarvan Van der Zwaag deel uitmaakte, waren in dit opzicht dus niet de ‘bedenkers’ maar de ‘uitvoerders’ van de socialistische manifestatie: ideeën die elders in ‘hogere’ kringen werden bedacht adapteerden en integreerden zij in de praktijk. Zo besloten zij bijvoorbeeld dat de viering op de zondag voor of na 1 mei 1890

⁵⁵ Bijvoorbeeld: Het Friesch Comité van de Volkspartij ed., *De toestand van de arbeiders in Friesland, deel 1 & 2* (Leeuwarden, 1890).

⁵⁶ J.J. Kalma, *Er Valt voor Recht te Strijden: de Roerige Dagen rond 1890 in Friesland* ('s Gravenhage, 1978), 51. Met ‘het volk’ worden hier de arbeiders bedoeld, voor wier rechten de socialisten opkwamen.

⁵⁷ *Ibid.*, 52.

⁵⁸ Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht ed., *Besluiten, huishoudelijke reglementen, statuten enz.*, 97.

moest plaats vinden om niet te botsen met de werkzaamheden van de arbeiders doordeeweeks. Ook hadden zij besloten dat er niet zo zeer voor een achturige werkdag geijverd zou worden, maar voor een “wettelijke beperking van de arbeidsduur, kan het zijn tot een werkdag van 8 uren.”⁵⁹ Om bekendheid te geven aan het evenement werden er in de lokale kranten advertenties geplaatst, zoals die van Leeuwarder Courant van 24 April 1890: “Groote Provinciale Meeting tot beperking van den arbeidersdag.” Gesproken zou worden over de voordelen van een achturige werkdag en als sprekers werden verwacht: Geert van der Zwaag, R. Van Zinderen Bakker, Vitus Bruinsma, A. Rauwerda en Tj. Stienstra. Het politiek program van deze gebeurtenis werd heel beknopt gehouden: toen er aan O. Stellingwerf bij een provinciale meeting te Leeuwarden ernaar gevraagd werd, antwoordde hij “De grond aan allen, kies- en stemrecht voor allen, kunsten en wetenschappen voor allen en sterke drank voor niemand.”⁶⁰

Het waren dan ook deze lokaal opererende socialisten die in de praktijk te maken kregen met de tegenwind vanuit de overheid of de bourgeoisie, die een massaal socialistisch evenement wantrouwend bekeken. Daar waar zij konden werkten zij niet mee, waardoor de organisatoren vooral moeite hadden met het afhuren van een geschikte locatie en het regelen van de logistiek.⁶¹ Oorspronkelijk had de Friese Volkspartij een van de grootste gebouwen van Leeuwarden, de Harmonie, afgehuurd voor de viering, maar op 19 April (een week voor de dag zelf) berichtte de directie van het gebouw dat de zaal voor de bijeenkomst niet disponibel was.⁶² Het bestuur van de Friese Volkspartij had zich daarom tot de gemeenteraad van Leeuwarden gericht, met het verzoek om het Beurs- en Waaggebouw te mogen afhuren voor de gelegenheid. Zij droegen als argument aan dat, als er geen locatie beschikbaar kwam, de duizenden arbeiders die naar de stad zouden trekken, genoodzaakt zouden zijn zich op straat te verzamelen (hetgeen de ordebewakers natuurlijk nog minder aanstond). Toch wees de gemeenteraad dit verzoek af, zeggende dat het doel van deze bijeenkomst “van [een]

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Kalma, *Er Valt voor Recht te Strijden*, 53.

⁶¹ *De Klok*, 29 april 1893.

⁶² *Leeuwarder Courant*, 24 april 1890.

zeer in het ooglopend politiek-maatschappelijk karakter, allerm minst met de bestemming van het Beurs- en Waaggebouw strookt, terwijl er [...] voor den Gemeenteraad [geen grond is] om voor [een] dergelijk doel het gebouw af te staan.”⁶³ Uit het verslag van de bijeenkomst blijkt dat de burgemeester en de gemeenteraad evenmin een stuk weiland, in eigendom van de stad, voor dit evenement geschikt bevonden.

Met een dergelijke niet-coöperatieve houding vanuit de autoriteiten kregen ook de leden van De Bond voor AK & S te maken, toen zij een demonstratie voorbereidden in Den Haag. Hun demonstratie werd afgekeurd, omdat het wegens het “cholera-gevaar” niet veilig zou zijn om zich in grote groepen in het openbaar te verzamelen. Echter, later begreep het hoofdbestuur dat het cholera-gevaar slechts een voorwendsel was om de demonstratie niet door te laten gaan: op de dag dat De Bond zijn demonstratie beoogde te houden, werd de traditionele ceremonie gehouden voor de opening van het Staten Generaal. De socialisten verwezen teleurgesteld naar het incident en naar de ceremonie als een “poppenkast-vertooning.”⁶⁴

Gezien de onwelwillende houding van de autoriteiten was het voor Van der Zwaag van belang om de moed onder de arbeiders en andere socialisten hoog te houden. De Meiviering werd na 1890 jaarlijks herhaald, en elk jaar streefden de socialisten ernaar om de arbeiders te mobiliseren en de beweging kracht bij te zetten. Ter ere van de Meiviering van 1893 publiceerde Van der Zwaag zijn blad, *De Klok*, geheel op rood papier. Op de voorpagina prijkte een vers met als thema de Meibeweging. Een strofe daaruit luidde als volgt:

Houdt moed, o volk! al striemt het despotisme,
Al zuigt de misdaad u de levenskracht uit d' ad'ren:
Wij zien met ieder Meifeest meer het tijdstip nad'ren,
Der zegepraal van 't machtig socialisme.⁶⁵

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht ed., *Besluiten, huishoudelijke reglementen, statuten enz.*, 153-154.

⁶⁵ *De Klok*, 29 april 1893.

Maar van 'feest' kon er volgens Van der Zwaag natuurlijk geen sprake zijn – daar waren de toestanden en de maatschappelijke vooruitzichten te ellendig voor. De Meibeweging was onderdeel van de strijd. Hij schreef:

De meibeweging is langzamerhand meer geworden een soort van wapenschouwing, waarbij de arbeiders hunne gelederen overzien en van jaar tot jaar vergelijken of ze sterker of zwakker geworden zijn.⁶⁶

Hoewel de eisen van de Meibeweging, zoals een acht-urige werkdag, niet vervuld werden, merkte Van der Zwaag op dat de beweging en haar eisen met de jaarlijkse herhaling steeds gangbaarder werden ontvangen door de bourgeoisie: “ ’t Gekke is er af, zouden wij kunnen zeggen.”⁶⁷ Tot de grote verbazing van de burgerij verliep het eerste Meifeest van 1890 dan ook rustig: men bleef nuchter en men onthield zich van geweld. De burgemeester en de wethouders van Leeuwarden (waaronder ook Jelle Troelstra, rijksontvanger en vader van Pieter Jelles Troelstra) hadden er zelfs voor gezorgd dat bij hun huizen politiebewaking werd ingesteld, en dat het garnizoen te Leeuwarden versterking had gekregen van honderd soldaten uit Arnhem.⁶⁸ Dit deed De Bond voor AK & S over de Meibeweging concluderen dat deze “uitstekend slaagde” zodat “de Volksbeweging in ons land eene macht is geworden, groot genoeg om de verstokste conservatieven met huivering zelfs aan de naaste toekomst te doen denken.”⁶⁹

Het probleem van het vinden van een geschikt onderdak voor de viering in Leeuwarden werd opgelost doordat een boer zijn schuur en erf, en een zaalhouder haar zaal beschikbaar hadden gesteld, en buiten de stad een stuk weiland gehuurd kon worden, waarop twee grote ronde tenten van zeildoek werden geplaatst met daarop de leuzen “Eendracht maakt kracht” en “Arbeiders van alle landen, vereenigt U!”⁷⁰ Op de tenten prijkte een internationale, rode arbeidersvlag, de Friese vlag, en de Nederlandse driekleur. Weliswaar hadden de autoriteiten de demonstranten verboden tijdens de optocht muziek te maken, maar op de plek zelf klonken socialistische liederen als

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Vliegen, *De Dageraad der Volksbevrijding, Deel II*, 178.

⁶⁹ Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht ed., *Besluiten, huishoudelijke reglementen, statuten enz.*, 144.

⁷⁰ Ibid.

“Achtunenmarsch” en “Stemrechtlied.”⁷¹ Ook op andere plekken in het land werd de 1 Meiviering gehouden, zoals in Maastricht, Amsterdam en Den Haag, maar in Leeuwarden werd aan de betoging door een aanzienlijk aantal personen deelgenomen, maar liefst 10.000 volgens De Bond.⁷²

Dit was een groot succes voor de socialisten, die werkten aan een soort missie om het volk op te voeden – dat wil zeggen: de mensen bewust te maken van hun rechten en ze te laten zien dat zij over de kracht bezitten om hun levensomstandigheden te verbeteren. Van der Zwaag zocht wegen om de algemene maatschappelijke betrokkenheid van mensen te vergroten. Hij zag dat arbeiders in Friesland vaak op de armoedegrens balanceerden, maar dat zij daarbij in zo verre verdeeld konden zijn over verschillende parochies, verbonden of werkgebieden, dat zij weinig solidariteit naar elkaar toe voelden. Daarom belichtte hij in zijn blad verschillende problemen waarmee zijn lezers zich zouden kunnen identificeren, om er de maatschappelijke aandacht op te vestigen.

Van der Zwaag bracht daarbij met name de veenarbeiders onder de aandacht. Hij en Domela Nieuwenhuis werden in Friesland gezien als de aanvoeders van de veenarbeiders.⁷³ Van der Zwaag woonde zelf in een veendistrict en was daarom goed bekend met de toestand van de arbeiders daar. Hij zei bitter te worden bij de aanblik van de “ellende, de dierlijke verwildering en armoede der bevolking” in zulke gebieden.⁷⁴ In 1892 schreef een van de voormannen van de Friese Volkspartij, Tj. Nawijn, in *De Klok*: “misschien staat geen arbeider meer aan mishandeling bloot dan de veenwerker.”⁷⁵ Zij hadden te maken met lage lonen, zwaar fysiek werk voor mannen en vrouwen, lange werkdagen in het buitenlucht (ook bij kou of regen), en seizoenswerk, en daarbij waren de veenarbeiders meestal afhankelijk voor hun inkomsten, huisvesting, en (voedsel)voorzieningen van één persoon: hun baas. Hierdoor hadden ze erg weinig

⁷¹ Ibid.,145.

⁷² Ibid.,144.

⁷³ S. Molenaar aan C.P. Hoekema z.d. (080.241.2), Tresoar. Zie ook *Leeuwarder Courant: hoofdblad van Friesland*, 17 februari 1972.

⁷⁴ Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht ed., *Besluiten, huishoudelijke reglementen, statuten enz.*,105.

⁷⁵ *De Klok*, 9 januari 1892.

speling om voor hun belangen op te komen, al joeg de mate van ellende (en de inspanningen van de plaatselijke socialisten) de veenarbeiders wel eens op om te staken.

Van der Zwaag spande zich ervoor in om de stakingen te faciliteren door geld in te zamelen. Zo meldde hij in 1892 dat er door de redactie van *De Klok* een inzameling geopend was ter steun van de werkstakers te Tjalleberd, gemeente Aengwirden (nu Heerenveen).⁷⁶ De werkstakers waren zich aan het verzetten tegen “de schandelijk lage lonen van nog geen 60 cent per dag, die de aannemer (en indirect ook het polderbestuur) durft te geven.”⁷⁷ Van der Zwaag schreef: “Als onze partijgenoten overal hun best doen, kan er een flinke som bijeenkomen, die, indien zij goed besteed wordt, zoowel den aannemer als het polderbestuur in Aengwirden, en in het algemeen alle ondernemers van dergelijke werken, voor het vervolg tot eene gevoelige en heilzame les kan dienen.”⁷⁸

Vervolgens vestigde hij de maatschappelijke aandacht op het probleem door interviews te publiceren die de Commissie voor de noodlijdenden te Beets in 1892 in de veenderijen afnam, en die hij van eigen commentaar voorzag. De Commissie werkte met een fonds van Hare Majesteit de Koningin, H. M. de Koningin-Regentes en de stad Gouda⁷⁹ om na te gaan hoe de situatie in Beets werkelijk was, omdat deze gemeente veel beroep deed op armenzorg. In zijn commentaar hield Van der Zwaag doorgaans een spottende toon aan waardoor zijn stukken zowel informatief als vermakelijk werden. Zo maakte Van der Zwaag bijvoorbeeld opmerkingen bij antwoorden in de interviews die voor de buitenstaanders (en de commissieleden) op het eerste gezicht niet dubbelzinnig leken, maar voor hem en zijn lezers getuigden van de discrepantie in de maatschappij.

Een voorbeeld hiervan is een interview met Willem Albert Schaap, vervener te Scherpenzeel. Op de vraag over de staat van de woningen die hij aan zijn turfmakers verhuurde, antwoordde Schaap, dat deze alle fatsoenlijk waren, met houten vloeren en dichte zolders. Van der Zwaag, wetende dat sommige arbeiders in krotten moesten

⁷⁶ *De Klok*, 2 januari 1892.

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ *Goudsche Courant*, 14 maart 1892.

wonen, merkte op “t Kan zijn dat het is als Schaap zegt, maar over ’t algemeen vertrouwen we zijne waarheidsliefde als die van Munchhausen.”⁸⁰ Op de vraag van de voorzitter hoe veel de turfmakers betaald kregen, antwoordde Schaap “Ik heb wel die 500 á 600 gld. te goed hebben en die hun geld op rente laten staan,” Van der Zwaag grapte: “Zalige turfmakers! Turfmaker-rentenier is anders een zeldzaam voorkomende combinatie.”⁸¹

Ook hield de veenbaas een eigen winkel, en ondanks dat al zijn werknemers bij hem winkelden, terwijl andere winkels goedkoper waren, hield hij vol dat er geen sprake kon zijn van gedwongen winkelnering. Om zijn verhaal te ontkrachten citeerde Van der Zwaag uit een ander interview met een veenarbeider van Schaap hoe zijn baas de prijzen voor brood in hun dorp kunstmatig hoog hield door het brood bij de bakkers op te kopen en duurder te verkopen aan de arbeiders. Hierbij kreeg Schaap het brood niet eens in huis, de bakkers verkochten het zelf duurder en kregen enige percenten bij afrekening met Schaap.⁸²

Als de lezer Schaap mocht geloven, was de situatie in de veenderij niet buitengewoon, maar Van der Zwaag wilde juist de waarheid aan het licht brengen. Enkele jaren ervoor had de Friese Volkspartij in samenwerking met verschillende Friese werkliedenverbonden en organisaties een omvangrijk onderzoek uitgevoerd naar de toestand van de arbeiders in Friesland. Daaruit kwam mede voort dat er zowel in de veenderijen als landbouw en industrie veel sprake was van vrouwenarbeid die verschillende nadelige gevolgen had voor de gezondheid van vrouwen, voor de huishoudens en de opvoeding van kinderen, en, niet in de laatste plaats, voor de inkomsten van mannen, omdat deze met (goedkopere) vrouwen moesten concurreren. Daarom stond Van der Zwaag stil in het interview met Schaap bij de vragen over de vrouwenarbeid in de veenderij, maar volgens Schaap was hierop niks aan te merken. Hij voegde er zelfs aan toe dat zijn eigen moeder tot haar 73ste jaar gewerkt had “en het zag er bij ons thuis altijd fatsoenlijk uit.”⁸³ Niet zonder sarcasme concludeerde Van der

⁸⁰ *De Klok*, 9 januari 1892.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid.

⁸³ Ibid.

Zwaag: “Zeker, daar is Schaap zelf het beste bewijs van,” maar tegen het eind van zijn stuk nam hij een dreigender toon aan:

[Schaap:]... zoals de menschen het tegenwoordig hebben, kunnen zij wel rondkomen, maar er zijn menschen, die nooit tevreden zijn.

[Van der Zwaag:] Zeker, zulke menschen zijn er. Daaronder behooren wij ook. Wij zijn zelfs met een exemplaar als Schaap niet tevreden. Gelukkig dat de kerel 67 jaar oud is. En zulke creaturen worden beschermd door maréchaussée en soldaten, zelfs als het volk, goedmoedig als het is, zulke dikhuidigen ongemoeid laat. Brave Schaap, stik in turfmoel en verdwijn!⁸⁴

Aan de hand van het interview met Schaap liet Van der Zwaag blijken dat de waarheid over de armoede en uitbuiting van de arbeiders simpelweg verhuld of genegeerd kon worden door personen in machtige posities. Tegen leugens of onwetendheid vanuit de autoriteiten was hij in het bijzonder streng. In een interview met een pastoor uit Wolvega had deze toegegeven niet veel in aanraking te komen met de arbeidende bevolking. Tegelijkertijd meende de pastoor dat een oppassend arbeidersgezin zou kunnen rondkomen van een gemiddeld arbeidersloon, tenzij de vrouw niet kon huishouden.⁸⁵ Van der Zwaag bespote de pastoor als een “onbevoegde beoordelaar” en vervolgde:

Zelfs voor eene vrouw die *wel* huishouden kan, is dit niet alleen *moeilijk* maar *onmogelijk*, brave pastoor. Dat weten *wij*, maar wij komen dan ook *wel* in aanraking met arbeiders, ook met hen, die nu juist niet van onze “richting” of “geloof” zijn.⁸⁶

De antwoorden van de pastoor waren uiterst algemeen en hij durfde alleen uitspraken te maken over de Katholieken. Deze eenzijdigheid ontstelde Van der Zwaag, waarop hij schreef: “En nu beweren de Katholieken nog wel, dat zij de “Sociale kwestie” zullen aanpakken en oplossen. Zij mogen dan wel beginnen met andere mannetjes als herders en opmerkers aan te stellen” – doelende op de pastoor in kwestie.⁸⁷

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ *De Klok*, 2 januari 1892.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid.

Hoewel Van der Zwaag in veel van zijn stukken scherpe kritiek leverde op de autoriteiten, was hij vaker nog belerend en moraliserend naar de arbeiders toe. Dat was zijn bijdrage aan de emancipatie, zodat de maatschappij van onderop kon veranderen. “Dat de aristocratie bedorven is, hoeft voor de proletariër geen reden te zijn om hem te volgen” was zijn instelling.⁸⁸ De socialist moest volgens Van der Zwaag niet meedoen aan “onzedelijke vertoningen,” er moest een nieuwe maatschappij worden opgebouwd, die nieuwe mensen nodig had.⁸⁹ Van der Zwaag verwachtte een hoge mate van zelfbeheersing van mensen, ongeacht hun inkomen of stand. In dit opzicht eiste hij onder de arbeiders hoofdzakelijk geheelonthouding van alcohol, dat volgens hem tot onzedelijkheid en armoede leidde:

... De arbeiders gebruiken te veel borrels – brr! [...] O, arbeiders, als ik u bidden mag, ontnemt aan den hand uwer tegenstanders dit laatste wapen, want 't is een moordtuig om u zelf er mede te verwonden en bij onze tegenstanders een krachtig bestrijdingsmiddel, want 't is helaas waar: er wordt misbruik gemaakt van de hel van “Schiedam”. Bant jenever uit uw bijeenkomsten, uit uw huizen; verdrijft dat vocht overal, want overal laat het sporen na van armoede, twist, verdierlijking en wellust.

Naast de kroeg: het bordeel en de gevangenis. Men zou deze drie de heiligschennende triple-alliantie kunnen noemen, die het op den ondergang van de arbeiders heeft toelegt.⁹⁰

Sterke drank werd sterk bestreden door de Volkspartij. Door armoede en wanhoop in de tijden van de landbouwcrisis waren velen bezweken aan drankzucht. In zijn herinneringen citeerde Schaper commentaar van een arts uit die tijd: “Aardappels en jenever vormen het gewone Europeesche hongerdiët.”⁹¹ Van der Zwaag was zelf een geheelonthouder en herhaalde in zijn geschriften en toespraken vaak de slogan

⁸⁸ Kalma, *Er Valt voor Recht te Strijden*, 96.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ *De Klok*, 15 november 1890.

⁹¹ Citaat van dr. D. Huizinga in J.H. Schaper, *Een halve eeuw strijd*, 21.

'drinkende arbeiders denken niet, denkende arbeiders drinken niet!' die Domela Nieuwenhuis ook graag gebruikte.⁹²

Het was een vaak terugkomend aandachtspunt op vergaderingen van de progressieven, dat ook weer geadresseerd werd bij de Algemene vergadering van de Nederlandse Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht, gehouden in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam op 22 december 1888. Van der Zwaag presideerde bij deze vergadering en noteerde later in zijn krant dat de districten Wolvega, St. Anna Parochie en Noordwolde een voorstel steunden tot drankbestrijding, maar dat deze na een druk debat werd ingetrokken. Wel werd de algemene motie aangenomen: "De Vergadering, hoewel geene bepaling in de Statuten noodig achtende, spreekt als haar gevoelen uit, dat elke Afdeeling behoort voort te gaan met het strijden tegen misbruik van sterken drank."⁹³ Dit punt werd niet opgenomen in de officiële verslag van de vergadering,⁹⁴ toch benadrukte Van der Zwaag dit punt in *De Klok*. Over het algemeen wilden de socialisten wel vechten tegen 'Vorst Alcohol,'⁹⁵ maar niet iedereen was voorstander van geheelonthouding. Als gevolg bleef een daadkrachtige aanpak van De Bond of de Volkspartij uit.

Naast alcoholgebruik zag Van der Zwaag ook de kerk als een bedreiging voor het volkswelzijn. Hij vond dat het volk daardoor tot een onkritische massa werd genivelleerd. "Geloof staat denken in den weg. Wie blindelings gelooft, sluit z'n verstand op" schreef hij in *De Klok*.⁹⁶ Omdat hij wenste te zien dat het volk actiever voor eigen rechten zou vechten was het zelfstandig denken daarbij cruciaal:

Uit liefde voor het volk haat ik allen, die medewerken tot volksverdomming, allen, die direct mede oorzaak zijn, dat ellende en slavernij blijven voortbestaan.

⁹² Kalma, *Er Valt voor Recht te Strijden*, 83.

⁹³ *De Klok*, 29 december 1888.

⁹⁴ Vitus Bruinsma e.d., *Algemeene Vergadering van den Nederlandschen Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht te houden op Zondag, den 23 December 1888 's voormiddags 10 ½ uur in het lokaal Eensgezindheid, Spui, te Amsterdam*, IISG.

⁹⁵ *De Klok*, 13 april 1895.

⁹⁶ *De Klok*, 26 januari 1895.

Vandaar mijn haat tegen de dominé's in 't algemeen; van uitzonderingen spreek ik niet.⁹⁷

Ook de antimilitaire positie van Van der Zwaag kwam aan het licht in zijn kritiek op de kerk. De militaire discipline ondermijnde per definitie elke vorm van zelfstandig denken. Bovendien vond hij het hypocriet dat de kerk moeiteloos met de Nederlandse militaire elite kon voortbestaan:

Vrede op aarde," klonk het in de kerken....."millioenen voor oorlog" vragen de staatslieden, die zich meest allen Christen noemen.

Millioenen van uw medemenschen worden gedrild en afgericht, om op het eerste bevel van heerszuchtige nietsnutters, elkander te vermoorden als wilde beesten. En waarom?

[...] Denkt na, en zijt zelfstandig! Dat zij onze nieuwjaarsgroet, de maatschappij ten zegen.⁹⁸

Toch werden mensen door de ontkerkelijking niet direct kritischer in hun denkwijze en de aanhangers van Van der Zwaag waren daar zelf een voorbeeld van. Numan schreef dat de autoriteit van Van der Zwaag gedurende zijn tijd in de Tweede Kamer niet op de proef werd gesteld: "Zijn woorden gingen er in en werden grif aanvaard door vele arbeiders; zij aanvaardden, critiekloos vaak, wat "Geert" hun zei. Geert was hun "evangelie-prediker" en die kon niet falen in die jaren." Zij die weg gingen bij de kerk en met de socialisten gingen sympathiseren wisselden in grote lijnen slechts van instituut: hun vertrouwen bleef berustten op geloof (in de leider).

Zelf werd Van der Zwaag enige jaren later iets milder in zijn uitingen over de kerk. Hij bleef onverzoenbaar met de kerk, maar verdedigde een vrijheid van keuze voor ieder mens, ook in de geestelijke zin:

Aan ieder het recht latende om te gelooven wat hij wil, eischen wij voor ons het recht op om niet te gelooven, wat ons onmogelijk en ongerijmd voorkomt. En daarom nemen we de vrijheid om ook den Bijbel aan kritiek te onderwerpen,

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ *De Klok*, 1 november 1889.

om naar de gronden te vragen van het Godsgeloof, van het onsterfelijkheidsgeloof, enz.⁹⁹

Ook meende hij niet geïnteresseerd te zijn in aanvallen op de kerk zolang deze het socialisme niet in de weg stond: “Den godsdienst tasten we overigens slechts zelden aan en dan nog alleen daar, waar tegenstanders van hun zijde beginnen den godsdienst tegen het socialisme aan te voeren.”¹⁰⁰

Nog later in zijn leven werd ook zijn positie tegenover gelovigen en de dominees milder. Hij vond dat socialisten er voor open moesten staan dat men beide zou kunnen zijn, gelovig en socialistisch, al kende hij hier zelf geen voorbeelden van:

[Ik] ga accoord, dat we de Kerk dienen te bestrijden, maar ik zou desnietteenstaande niet gaarne beweren, dat een godsdienstig mensch in het algemeen en een dominé in het bijzonder geen socialist kan zijn. Voor mijzelf begrijp ik ook niet, hoe men het geloof aan een God kan combineeren met socialistische inzichten, maar als wij werkelijk “vrijzinnig” willen zijn, dan moeten we aan elk individu, ook aan een dominé, overlaten, dit voor zichzelf uit te maken.¹⁰¹

Deze openheid naar andere meningen getuigde van Van der Zwaags bereidheid om met verschillende groepen en personen samen te werken en zijn ambitie om het volk te verenigen. Wij zien deze houding ook terug in zijn werk binnen de Friese Volkspartij.

1.4 Partijlid en ambtenaar

Van der Zwaag groeide binnen enkele jaren uit tot een van de voormannen onder de Friese socialisten. Eerder hebben wij gezien dat hij zich erg actief inzette voor de socialistische beweging en zich als ‘medestrijder’ van Domela Nieuwenhuis en andere prominente socialisten beschouwde. Hij werd hierin gedreven door het idee van het socialisme, want om partijstructuren op zich gaf hij niet:

⁹⁹ *De Klok*, 19 mei 1899.

¹⁰⁰ *Ibid.*

¹⁰¹ *De Klok*, 1 november 1907.

Over organisatie sprak v.d. Zwaag als een anarchist. Hij heeft een hevigen afkeer van discipline, het verplichte lidmaatschap van een vakorganisatie vindt hij strijdig met zijn vrijheidsbegrippen.¹⁰²

Toch was hij volgens Vliegen de meest gevraagde propagandist in zijn omgeving.¹⁰³ Dit had hij voor een groot deel te danken aan zijn welsprekendheid:

Van jongs af aan gedaan hebbend aan rederijkerij, kreeg hij een gemak van spreken, zooals slechts weinigen is ten deel gevalle. Hij mist geheel het bij Friezen en Groningers vaak hinderlijke accent, heeft een krachtige, welluidende stem en is voorzien van veel gezonden humor, echten volkshumor, die er in slaat.¹⁰⁴

Al was Van der Zwaag zelf geen voorstander van partij- en overheidstructuren, hij toonde wel uitstekende kennis ervan. Zijn politiek inzicht werd daarom onmisbaar voor de Friese Volkspartij. In januari 1888 vormde hij samen met zes anderen het nieuwe hoofdbestuur van De Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht.¹⁰⁵ Tevens was hij voorzitter van de afdeling van De Bond te Gorredijk.¹⁰⁶ Hij was regelmatig een voorzitter bij de vergaderingen en een actief spreker. In het verslag van een algemene vergadering in 1892 staat zelfs een compliment over zijn voorzitterschap van Schaper (zijn toekomstige collega-parlementariër) die zijn "uitstekende leiding" prees.¹⁰⁷

Een goede spreker als Van der Zwaag begreep de kracht van propaganda. "[I]n alle kringen moet propaganda worden gemaakt," schreef hij aan een medestander.¹⁰⁸ Daarom wilde hij samen met de leden van het Hoofdbestuur een Propaganda-Fonds opzetten. Samen met O. Stellingwerf en J. Van der Wijk werkte hij eraan om een

¹⁰² Vliegen, *De Dageraad der Volksbevrijding, Deel II*, 206.

¹⁰³ Ibid., 205.

¹⁰⁴ Ibid., 210. Speken zonder accent bevorderde met name Van der Zwaags toetreding tot de overheidsorganen en zijn bekendheid buiten Friesland.

¹⁰⁵ Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht ed., *Besluiten, huishoudelijke reglementen, statuten enz.*, 1.

¹⁰⁶ Ibid., 8.

¹⁰⁷ Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht ed., *Besluiten, huishoudelijke reglementen, statuten enz.*, 'Verslag van de Algemeene Vergadering op Zondag 13 Maart 1892, in het gebouw "De Toekomst" te Groningen', 172.

¹⁰⁸ Van der Zwaag aan Van der Goes 23-01-1892, IISG.

conceptreglement voor het Fonds te ontwerpen.¹⁰⁹ In Friesland had men namelijk al ondervonden dat het aantal leden hard groeide omdat er meer propaganda werd gemaakt.¹¹⁰ Er werd in 1889 zelfs gezegd dat De Bond bijna Fries werd, met 59 afdelingen binnen Friesland en 27 afdelingen daarbuiten.

Van der Zwaag was had een vlotte, toegankelijke manier van spreken, met gevoel voor retorica. Hij maakte veel propaganda voor het algemeen kies- en stemrecht. Op een bijeenkomst in Heerenveen verdedigde hij kort en bondig het belang van het algemeen kies- en stemrecht:

1. omdat het een mensenrecht is; 2. omdat het noodzakelijk is voor het tot stand brengen van hervormingen; 3. omdat het de maatschappij in staat stelt zich op vreedzame wijze te ontwikkelen.¹¹¹

Op een andere bijeenkomst te Arnhem sprak naast Van der Zwaag ook collega A.H. Gerhard uit het hoofdbestuur van De Bond voor AK & S over dit thema. Het valt op dat Van der Zwaag meer retorische elementen gebruikte, terwijl de toespraak van Gerhard meer inhoud had. Zo wees Gerhard erop dat er sprake was van scepsis over het algemeen kies- en stemrecht omdat zelfs in de landen waar dit recht gold, de beoogde resultaten uitbleven: “Nu zijn er, die zeggen: wat geeft het ons, dat we zoo’n papiertje naar de bus mogen brengen, het blijft er toch even slecht om, zie maar eens in Frankrijk en Duitschland.” Volgens hem kwam dit doordat het algemeen kies- en stemrecht daar onder de “slechtste omstandigheden” werd uitgeoefend – overal heerste een meerderheidsstelsel, maar nergens was het kiesrecht proportioneel, “zoodanig dat elke groep of partij naar evenredigheid harer getalsterkte vertegenwoordigd [werd].” Gerhard was nuchter en schetste een belangrijk probleem voor De Bond.

Van der Zwaag, speelde hierop in door ook een tegenargument voor het algemeen kiesrecht te noemen, maar dit vervolgens te weerleggen om zijn verhaal meer kracht bij

¹⁰⁹ Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht ed., *Besluiten, huishoudelijke reglementen, statuten enz.*, 23.

¹¹⁰ Ibid., 115.

¹¹¹ Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht ed., *Besluiten, huishoudelijke reglementen, statuten enz.*, ‘Meeting, gehouden bij gelegenheid van de Alg. Verg., op Zaterdagavond 28 Maart 1891 in het Posthuis te Heerenveen’, 125.

te zetten. Volgens hem werd er in het land gedacht dat de mensen voor het algemeen kies- en stemrecht te dom waren:

Te dom! Eerst – de vorige spreker had gezegd dat men het kiesrecht vroeg met het oog op het *belang*, [...]: wij vragen het kiesrecht als een natuurlijk *recht*, den staatsburger toekomend – is dat recht *ontkend*; eindelijk genoodzaakt te zwichten, erkent de tegenpartij wel het recht, maar nu is het volk te dom. En om dat beweren te staven vraagt men van ons het bewijs, dat de maatschappelijke toestanden bij toekenning van A. K. en S. zullen verbeteren.¹¹²

Ook voegde hij eraan toe dat hij tot voor drie jaar terug zelf zogenaamd ‘te dom’ was om kiezer te zijn, maar nu in een huis woonde met kiesrecht “en verdere geriefelijkheden.”¹¹³

Hiermee suggereerde hij dat een laag inkomen niet betekende een zwak verstand. Om dit te benadrukken stelde hij spottend dat dit ook omgekeerd zo was: zouden de bewindhebbers een onderzoek worden voorgelegd krijgen in hoeverre zij het vertrouwen van de natie bezaten, dan zou volgens Van der Zwaag eruit blijken dat het de “wetenschappelijke mannen” van de Tweede Kamer óf aan de wil, óf aan de bekwaamheid, óf aan beide ontbrak “om in het belang des volks werkzaam te zijn”, en dan zou het volk, de “dommen”, het zelf wel verder brengen.¹¹⁴

Ondanks deze scherpe uitspraken was Van der Zwaag geen voorstander van de revolutie. Hij wilde samenwerken met de overheid om de situatie in het land geleidelijk te verbeteren, maar de overheid stond niet vaak open voor een samenwerking met de socialisten. Volgens Van der Zwaag lag daarin de fout van de autoriteiten: zij wilden er niet aan meewerken om de revolutie af te wenden:

Langs de geleidelijken weg! Zeker, dat willen wij allen, ook de socialisten; wij zouden zoo graag de bloedige revolutie afwenden, door den stroom der beweging te leiden in kalme bedding. Dit echter wordt ons onmogelijk gemaakt door de houding van de geleerde, wetenschappelijke en bezittende lieden en zoo zijn deze juist de revolutie zaaiers. Zoolang gij, [...], ons niet toont van uwe

¹¹² Ibid., 103.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Ibid., 104.

bekwaamheid en goeden wil, zoolang gij ons niets geeft dan sabel en stok van politie en marechaussée, zoolang komen wij op voor ons *recht* van kiezen en stemmen.

De positie van de autoriteiten getuigde naar zijn idee van onverantwoordelijkheid en gevaar voor de samenleving:

[...] gij, die zoo wenscht, dat die vervloekte Bond voor A. K. en S. mocht opgedoekt worden, wacht maar, werkt maar tegen, en binnen *vijf* jaar is de bond opgedoekt, maar te duidelijker en verschrikkelijker zal voor uwe oogen staan het roode spook der sociaal-democratie. Als bewijs van deze voorspelling stelt spr. het ontstaan der “Friesche Volkspartij” in het licht, waaruit blijkt dat juist het conservatisme ons leidt op de baan der revolutie.¹¹⁵

Deze stelligheid ten opzichte van de overheid was gemeend, maar weerhield Van der Zwaag er niet van om zich als kandidaat voor de gemeenteraad van Weststellingwerf verkiesbaar te stellen, en in 1893 zitting te nemen in de Raad. Dit werd zijn eerste verkiezing in een overheidsfunctie en zijn eerste werkervaring in een overheidsorgaan. Over het algemeen werd Van der Zwaag een uiterst actief raadslid en uit de raadsnotulen kunnen we opmaken dat hij een sociaal program aanhield. Zo diende hij vele voorstellen in ter verhoging van de lonen van leraren, wegwerkers, postdrukkers en verschillende groepen arbeiders.¹¹⁶ Ook kwam hij op voor de armen door te protesteren als er op de voor hen relevante posten bespaard dreigde te worden, bijvoorbeeld op het gebied van schoolvoeding, dat hij als recht van de kinderen zag.¹¹⁷

In het bijzonder zette Van der Zwaag zich in de Raad in voor het toegankelijker maken van het openbaar onderwijs voor de armere huishoudens. Al bij de eerste vergadering van de gemeenteraad op 4 december 1893 diende Van der Zwaag een voorstel in om een post aan te brengen van 1000 gulden ter behoeve van voeding en schoeisel van schoolgaande kinderen. Hij stelde dat schoolvoeding een recht van de kinderen was, waar dus onmogelijk op gekort kon worden. Eerder op de vergadering

¹¹⁵ Ibid., 105.

¹¹⁶ Bijvoorbeeld zie Notulen Vergadering Gemeenteraad van Weststellingwerf van 4 december 1893, 2, en 11 Juli 1894, 65.

¹¹⁷ Notulen gemeenteraad, 4 december 1893, 11.

werd een rapport van de financiële commissie voorgelezen waarin geconstateerd werd dat Nederland wat betreft de voorzieningen in het onderwijs aanzienlijk achterliep op landen als Duitsland en Frankrijk. Daarom merkte Van der Zwaag op dat zij zelf het initiatief moesten nemen om de situatie in het onderwijs te verbeteren. Wij herkennen hierin zijn ambitie om te maatschappij van onderen op te hervormen:

Men dient zich in de toestand te kunnen verplaatsen. Men mag niet alleen het belang van belastingschuldigen op het oog hebben, doch ook dat der armere bevolking. Zal het onderwijs vruchten dragen, dan moeten de kleinen ook in staat zijn de leerstof te verwerken en dit kan niet, wanneer de kinderen met honger in het lijf ter school komen, men moet zich in den toestand van die lui weten te verplaatsen en men behoort deze taak niet aan armvoogden op te dragen, het dient ter bevordering van het schoolbezoek.¹¹⁸

Zoals uit het voorgaande citaat blijkt, sprak Van der Zwaag zijn collega's niet alleen op een puur zakelijke toon aan, zoals gebruikelijk was in de gemeenteraad, maar maakte emotionele toespelingen. In zijn toespraken waren vaak noten van sociale betrokkenheid te horen en een algemene ontgoocheling met het bestuurssysteem. Hier volgt een kenschetsend voorbeeld hiervan:

[...] ik blijf bij mijne meening dat, als de arme bedeelden zoowat een leven als mensch zouden hebben, de armenbegrooting minstens de helft hooger zou moeten zijn. Daar ik weet dat een voorstel daartoe op armvoogden niets zal uitwerken en in dezen Raad geen kans van aanneming zou hebben, heb ik mij de nuttelooze moeite bespaard zo'n voorstel te doen, maar ik zal mij verzetten tegen elk verlaging van deze begrooting. Verlaging daarvan is in mijn oog diefstal aan de armen gepleegd. En hoe heeft het armbestuur zijne bemoeiingen gekregen? Niet alleen door op den post weekgelden, maar ook door te beknibbelen op den post, waaruit arme honger- en koulijdende schoolkinderen in den winter van een stukje brood met margarine werden voorzien. Dat gebeurt nu reeds niet meer en de gevolgen hebben zich direct laten gevoelen. In de scholen te Noordwolde steeg direct het schoolverzuim tot over de 40 pct.,

¹¹⁸ Ibid., 10.

toen een boterham en een paar klompen niet meer de trekpleisters waren voor de kleine hongerlijdertjes, op wier lichaampjes die boterham in vorige winters nog een gunstigen invloed uitoefende.¹¹⁹ (onderstreept in origineel).

Het is opmerkelijk dat deze toon Van der Zwaag onderscheidde van zijn collega-raadsleden. Met name zijn openlijk sceptische houding tegenover het bestuursstelsel zoals het was, getuigde van zijn algemene maatschappelijke ontevredenheid. In de Raad was hij de enige die openlijk ontevredenheid uitte over de hogere overheidsinstanties:

Neen, eene verbetering van de toestanden is het niet, die wijziging gebracht heeft in de opinie van de Wethouders en van de meerderheid der finantieele commissie. Maar de minister heeft gesproken, de kamer heeft z'n dwangwet goedgekeurd en dat is voldoende geweest om leden van den raad te doen buigen voor zoo'n uitspraak van lui, die de toestanden niet kennen en niet willen kennen, - nu zeggen die leden: in godsnaam, we moeten de gemeentemachine volgens voorschriften op hoog bevel maar weer in beweging zetten, al piepen dan de raderen ook schrikbarend. Zoo buigt men voor de almacht in den Haag, tegen zijne overtuiging. Ik heb wel eens schertsend beweerd dat wij, raadsleden, slechts marionetten waren, waarvan de touwtjes in Leeuwarden zaten - maar op zoo'n manier meen ik dat men in letterlijken zin marionetten wordt.¹²⁰

Van der Zwaag legde accent op de verantwoordelijkheden van de raadsleden tegenover de burgers van de gemeente. Hij was er tegen dat besluiten over de gemeente genomen werden in de hoogste rangen van de rijksoverheid, omdat men daar niet bekend was met de lokale situatie: "Want wie dient over de belangen der gemeentenaren te beslissen, de minister of wij, die daartoe door de gemeentenaren gekozen zijn? De minister weet niets van de toestanden hier en een onderzoek wil hij zelfs niet, omdat de uitslag daarvan niet in zijn kraam te pas zou komen."¹²¹ Op die manier verdedigde Van der Zwaag zijn positie tegen een verhoging van de Hoofdelijke Omslag (belasting) in de gemeente. Hij was standvastig en zeker van zijn zaak, ondanks

¹¹⁹ Notulen gemeenteraad, 11 januari 1895, 131.

¹²⁰ Ibid., 132.

¹²¹ Ibid.

zijn nieuwkomerschap in de gemeenteraad: “Ik ben hier het jongste raadslid, maar meen de toestanden hier wel zoo goed te kennen, dat ik het opleggen van alle meerdere lasten ongeoorloofd acht.”¹²²

Van der Zwaag, net als andere socialisten, moest vaak tegen de stroom in gaan om zijn politieke standpunten te verdedigen, daarom wilde hij ook de anderen stimuleren om samen in beweging te komen om problemen aan te pakken. Om zich niet neer te leggen bij de beslissingen van de minister die ongunstig zouden zijn voor de gemeente, riep Van der Zwaag zijn collega's op om te durven consequent te zijn:

Men moet op z'n stuk staan – niet in den zin van koppig te zijn, neen als gewijzigde omstandigheden tot gewijzigde opinie leiden, zie ik daar niets verkeerd in – maar als de omstandigheden gelijk zijn, moet men ook eene meening handhaven, die men in dezelfde omstandigheden, na zijn nadenken heeft verkregen.¹²³

Hij beweerde, dat als de Raad zich nu aan de Gedeputeerde Staten zou onderwerpen, dit een verkeerd signaal zou afgeven, ook voor de toekomst: “[...] de man [minister] kan met volkomen recht minachtend van ons zeggen: ik heb die lui al klein gekregen, met heel weinig moeite,” Van der Zwaag vervolgde – “Ik zou dus liever Gedeputeerde Staten eens aan het werk zetten.”¹²⁴ Zijn collega's reageerden wisselend op zijn voorstel. Raadslid Eisma was het met Van der Zwaag eens dat de Raad bij wet het recht had om in hoger beroep te gaan, en daar dus gebruik van moest maken. Koopmans daarentegen, zag daar geen toekomst in, omdat volgens hem ook in hoger beroep van de minister geen goedkeuring zou volgen.

De vastberadenheid en moed van Van der Zwaag gingen gepaard met een dosis pragmatisme omdat hij begreep dat nadelige gevolgen voor de gemeente de raadsleden door de kiezers niet in dank zouden worden afgenomen, al waren het de ministers die de betreffende besluiten hadden genomen. Daarom wilde Van der Zwaag alle middelen proberen om de plichten van de Raad tegenover de inwoners van de gemeente waar te maken. Bij een vergadering van de gemeenteraad van 4 oktober 1894 diende hij een

¹²² Ibid.

¹²³ Ibid., 133.

¹²⁴ Ibid.

voorstel in om voor de tweede keer in beroep te gaan tegen het besluit van de Gedeputeerde Staten die de begroting van de gemeente over 1894 niet had goedgekeurd. Er was in de gemeente een tekort ontstaan van 21.000 gulden, en de Raad had deze som eerder in de vorm van een rijkssubsidie aangevraagd.

Dit verzoek werd echter door de Gedeputeerde Staten afgewezen, en daarom stelde Van der Zwaag voor om nog een poging te doen, en daarbij een beroep te doen op het idee van de vertegenwoordiging, door de

Gedeputeerde Staten te kennen te geven dat hij /de Raad/ het onmogelijk acht de regering volgens den wensch van Ged. Staten te wijzigen, tenzij door den gemeentenaren ondragelijke lasten op te leggen, wat in strijd zou zijn met den eed of de belofte, door zijne leden bij de aanvaarding van hun lidmaatschap afgelegd, - reden waarom hij /de Raad/ zijn mandaat stelt in handen zijne kiezers.¹²⁵

Op die manier poogde Van der Zwaag twee vliegen in één klap te slaan: bij de overheid aandringen om toch de financiële hulp te krijgen, en bij zijn kiezers met een schoon geweten voor de dag te komen: “Wanneer men dit besluit neemt behoeft de Raad niet langer de Zondebok te zijn maar kan de Regeering eens toonen wat zij kan en men kan de kiezers zelf laten oordelen.”¹²⁶

Het is opvallend dat dit voorstel, vrij radicaal van aard, na een beraadslaging toch met instemming van de Raadsleden werd ontmoet. Wij zien hier een kleine overwinning van Van der Zwaag, omdat hij de enige was met een dergelijk initiatief. De voorzitter van de Raad concludeerde dat de Raad dit verzoek aan de minister zou zenden om te proberen het benodigde bedrag als een buitengewone rijkssubsidie te ontvangen – “mislukt dit, dan kan men weer zien, doch men heeft dan alle pogingen in ’t werk gesteld die men kon doen.”¹²⁷ De laatste opmerking van de voorzitter kwam geheel overeen met de kenmerkende aanpak van Van der Zwaag om alle beschikbare middelen te proberen om een gesteld doel te bereiken, zoals hij ook dacht over samenwerking met verschillende groepen en overheidsorganen binnen de Friesche Volkspartij.

¹²⁵ Notulen gemeenteraad, 4 oktober 1894, 101.

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Ibid.

Ondanks deze actieve houding lukte het Van der Zwaag zelden om andere raadsleden mee te krijgen in zijn bevindingen. Zijn standpunten, zoals die over zijn ontevredenheid met het overheidsstelsel, waren daarvoor vaak te radicaal en te algemeen van aard. Toch werd hij in de Raad serieus genomen en gewaardeerd – wij zien dit in het vertrouwen dat hij genoot van zijn collega-raadsleden. Zo werd hij nog binnen zijn eerste jaar als raadslid op 26 juli 1894 benoemd tot voorzitter van de financiële commissie. Op 11 januari 1895 werd hij voor deze post herbenoemd met de grootste aantal stemmen van de drie herbenoemde leden, en tevens werd hij door zijn collega's benoemd tot ambtenaar van de Burgerlijke Stand.

Concluderend kunnen wij stellen dat Van der Zwaag voor een figuur met afkeer van organisatie een aanzienlijke vooruitgang had gemaakt binnen de gemeenteraad. Weliswaar waren zijn successen op het gebied van socialistisch beleid kleiner en moeilijker waar te nemen. In elk geval getuigde deze eerste ervaring in een overheidsorgaan ervan dat Van der Zwaag geschikt was om dit pad te vervolgen, wat hij vervolgens ook deed toen hij in 1897 zich kandidaat stelde voor de Tweede Kamer.

De reden dat Van der Zwaag zich in toenemende mate ging bezighouden met het werk in de overheidsinstanties, had ongetwijfeld te maken met de ondergang van de Friese Volkspartij. Nog voor zijn tijd in de gemeenteraad, omtrent 1892, begon de Friese Volkspartij sterk in omvang te verminderen. De voornaamste reden hiervoor was dat Domela Nieuwenhuis er niet achterstond dat een andere (omvangrijke) partij naast de SDB voor zeer overeenkomstige doelen streed. Dat zou volgens hem tot verwatering leiden en de kracht van de sociaal-democraten tenietdoen. Op het congres van de SDB in december 1891 te Amsterdam werd daarom besloten dat de leden van de SDB niet tegelijkertijd lid mochten zijn bij de Friese Volkspartij. Binnen de Friese Volkspartij was het aandeel leden uit de SDB aanzienlijk, daarom werd het bestaan van de Volkspartij met dit besluit in gevaar gebracht.

Om deze situatie te bespreken hielden de leden van de Friese Volkspartij op 14 februari 1892 een vergadering te Leeuwarden, waarvan Van der Zwaag een volledig verslag had opgenomen in De Klok. Er waren drie voorstellen binnengekomen om het program van de Friese Volkspartij zodanig aan te passen zodat deze volledig op sociaal-democratische beginselen zou berusten. Ook werd gespeculeerd over het opzetten van

een nieuwe sociaal-democratische partij en het behouden van de Volkspartij in haar oude formaat. Voorheen had de partij zich namelijk niet specifiek als socialistisch vastgelegd op papier. Echter, in de praktijk had de Friese Volkspartij zich vooral als een sociaal-democratische partij laten zien, en dat wilden sommige afdelingen nu vooral bevestigen. Er werd verwacht dat de samenwerking met de SDB niet verbroken hoefde te worden als de Friese Volkspartij zich als volledig sociaal-democratisch zou opstellen:

Door de behandeling der drie genoemde voorstellen, zal blijken of de samenwerking, die tot aller genoegen aan den gang was, zal kunnen blijven bestaan of dat die samenwerking een eind moet nemen. De vergadering denke aan de wenschelijkheid, dat er een weg worde gekozen, waardoor het mogelijk wordt, dat de krachtige arbeiderbeweging, die wij hier in Friesland hebben, blijve bestaan.¹²⁸

Er was kritiek vanuit verschillende afdelingen dat zelfs aristocraten en liberalen in principe zich konden aansluiten bij de Friese Volkspartij zolang zij achter de programmapunten stonden. Troelstra sprak namens de afdeling Leeuwarden uit dat de congresbesluiten van de SDB het inderdaad nodig maakten dat de Volkspartij haar weg zou verlaten. Daarom vond afdeling Leeuwarden dat de tijd was gekomen voor de Volkspartij om een meer gedetailleerd programma aan te nemen en zich uit te spreken over haar werkzaamheid op sociaal gebied, immers: "Onder de leden dier partij zijn zeer vele sociaal-democraten; de sprekers staan veelal op sociaal-democratischen grondslag; de krachtigste werkzaamheid openbaart zich niet op politiek, maar op sociaal terrein [...]."¹²⁹ Hij werd bijgestaan door de vertegenwoordiger van de afdeling Drachten, die er op wees dat verschillende kranten al de vraag hadden gesteld "Wat wil de Volkspartij?" en dat het tijd was om daar antwoord op te geven.¹³⁰

Ook waren er onder de aanwezigen zij, zoals afdeling Midlum, die over het algemeen met het sociaal-democratisch program mee konden gaan met uitsluiting van de revolutionaire tactiek, of het afschaffen van privaatbezit. Zij waarschuwden dan ook voor de verbrokkeling die het aannemen van zo een program teweeg zou brengen.

¹²⁸ *De Klok*, 20 februari 1892.

¹²⁹ *Ibid.*

¹³⁰ *Ibid.*

Desalniettemin was de algemene stemming dat de Volkspartij zich moest toespitsen op een concreet program, zodat zij een duidelijke plaats tussen andere partijen kon innemen.

Van der Zwaag trad op voor het behoud van de Friese Volkspartij zoals zij was, zonder een nauwgezet program en met een diversiteit aan leden, al betekende dit dat de partij zonder de SDB verder moest gaan:

V. D. Zwaag, afgevaardigde van Wolvega, meent dat men, hoe ook handelende, het doel zal voorbijschieten: men meent samenwerking en eenheid te behouden, en zal het tegenovergestelde teweegbrengen. Door zoowat een sociaal-democratisch program aan te nemen, meent men de Friesche sociaal-democratische afdeelingen van den Bond aangesloten te doen blijven bij de Volkspartij, maar juist het tegenovergestelde zal gebeuren en integendeel zal men den uitersten rechtervleugel der Volkspartij van zich verwijderen.¹³¹

Wij kunnen dus aflezen dat hij er niet vanuit ging dat de Bond de samenwerking met de Volkspartij wilde opgeven omdat de laatste niet sociaal-democratisch genoeg was. Meer lijkt Van der Zwaag er van uit te zijn gegaan dat de Bond bezig was op die manier haar concurrentie te elimineren. Zelf was Van der Zwaag juist niet geïnteresseerd in strategische partij-politiek. Hij was praktisch en redeneerde met het oog op daadwerkelijke hulp aan de maatschappij:

Als zijn persoonlijk gevoelen gaf spr. te kennen, dat hij, ofschoon sociaal-democraat, genegen was mede te werken met alle mogelijke partijen, die den arbeidersstand willen opheffen; dat hij dit doel wilde met alle middelen, ook door samenwerking met anderen en dat hij daarom het congresbesluit betreurt.¹³²

Van der Zwaag zag geen toegevoegde waarde in een gesplitste aanpak om de sociale misstanden te verhelpen: "Volgens hem moest niet worden benadrukt wat de mensen scheidde, maar wat hen verbond. Iedereen die mee wilde doen het kapitalisme

¹³¹ Ibid.

¹³² Ibid.

te bestrijden, beschouwde hij in principe als een medestander.”¹³³ Hij merkte wel op dat het genomen besluit ruimte vrij liet voor de individuen om met anderen mee te werken. Men hoefde dus niet continu vanuit een partij te handelen. Des te meer betekende dit voor Van der Zwaag dat de SDB daarom in een *blijvende* samenwerking meer bezwaar zou zien:

Als wij het geheele program van den Bond kunnen onderschrijven, waarom sluit men zich dan niet bij den Bond aan? De toestand wordt ook dubbelzinnig. Nu weet ik, dat, als ik medewerk met de Volkspartij, ik met afdeelingen A. K. en S., en met afdeelingen Werkliedenverbond samenwerk, die niet socialistisch zijn. Gaat men een sociaal-democratisch program maken, dan is dat omdat de tegenwoordige socialistische partij niet fatsoenlijk genoeg is, want als men zegt dat de taktiek niet deugt, wel, die nu bovendrijvende taktiek kan tijdelijk zijn; werk mee, dat die taktiek verandere. Doch die revolutionaire taktiek is iets anders dan men schijnt te meenen. De afdeeling Midlum zegt organisatie te willen, welnu, die willen de sociaal-democraten ook; zij willen ook de arbeiders sterk maken tegen den tijd, dat ze de machtsmiddelen in handen kunnen krijgen. Wij socialisten zouden het program van Midlum kunnen onderschrijven, dus als men duidelijk wil zijn en zuivering wil, dan sluiten alle afdelingen der Volkspartij zich bij den S. D. Bond aan, en wie dat niet kan, blijve bij het A. N. W. V. of vorme een afd. A. K. en S. Voor zulke zaken als de meeting op 1 Mei, zal een S. D. Afdeeling mogen werken; het is dan immers geene blijvende, slechts eene tijdelijke samenwerking.¹³⁴

Uit het voorgaande is gebleken dat Van der Zwaag aan zijn collega's vooral probeerde duidelijk te maken dat de kracht van de Friese Volkspartij volgens hem niet lag in een toegespitst partijprogram, maar in het karakter van de Volkspartij als een 'versmelting' van verschillende partijen om samen voor één doel op te komen: rechtvaardigheid voor de benadeelden in de maatschappij. De partij stond erop dat het volk zélf zijn bestaan moest verbeteren, en streefde daarom ernaar om het volk te

¹³³ J.R.G. Schuur, *Appelscha. Bolwerk van Anarchisme en Radicaal Socialisme* (Oosterwolde, 1996), 189.

¹³⁴ *Ibid.*

emanciperen. Hiermee kon Van der Zwaag zich volledig identificeren en een uitbreiding of specificatie van het partijprogramma was volgens hem totaal overbodig. Zoals hij het zag, betekende voor de Friese Volkspartij de keuze om zich op één weg vast te leggen het verlies van alle overige wegen. Hiermee viel niks te winnen. Bovendien zou de Volkspartij door een dergelijke specialisatie ook vastleggen wie haar concurrenten waren, en een rivaal als de SDB was geen middelmatige tegenstander.

Kortom, Van der Zwaag geloofde dat bij de koers van een sociaal-democratisch programma de 'échte' Volkspartij verloren zou gaan:

De veelgenoemde vrees voor "verwateren" bestaat bij den spreker niet, maar wel zal verwatering ontstaan, als men eene fatsoenlijke en eene onfatsoenlijke socialistische partij krijgt. Men blijve dan liever wat men is en kome niet in eens anders vaarwater.¹³⁵

Hij was niet de enige die de Volkspartij niet wilde hervormen en die zich bedrogen voelde door de Sociaal Democratische Bond. De socialistische voormannen Vitus Bruinsma en Van Zinderen Bakker voelden er ook weinig voor: "[...] hij die 20 jaren lang gewerkt heeft, om onder de arbeiders eenige organisatie te krijgen, hij moet wel protestereeren, als die roekeloos wordt uiteengescheurd en hij zal niet kunnen blijven bij eene partij, die zoo weinig zijne sympathie heeft als de sociaal-democraten van het oogenblik."¹³⁶ Teleurstelling over de gang van zaken met de SDB was duidelijk voelbaar onder hen die vele jaren en veel moeite eraan gewijd hadden om iets voor de arbeiders te betekenen. Hoofddoel, voor socialisten als Bruinsma, Van Zinderen Bakker, Van der Zwaag etc. bleef een gezamenlijke strijd tegen misstanden, tegen privaat bezit en voor algemeen kiesrecht. Zij weigerden partij-politiek tot de hoofdzaak te verheffen, maar zij waren in de minderheid. Nieuwere en jongere leden van de beweging hechtten wel waarde aan de stelligheid van de partij.

De discrepantie over het opzet van de Friese Volkspartij weerspiegelde een bredere tendens in Nederland in de laat negentiende eeuw. Erie Tanja beschreef dat in deze periode het ideaal van de parlementaire cultuur veranderde van algemeen belang

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Ibid.

naar vertegenwoordiging van bijzondere belangen.¹³⁷ Dit betekende dat de politieke partijen zich gingen toespitsen op de belangen van bepaalde groepen en dus meer mensen gingen uitsluiten. Over het algemeen wordt gedacht dat de socialisten deze tendens op gang hadden gezet, maar wij zien in het verenigend karakter van de Friese Volkspartij juist elementen van het oude ideaal, zoals de openheid voor samenwerking en een brede uitkijk. In het volgende deel gaan wij dieper in op deze geschetste tendens. Tot zover kunnen wij concluderen dat voor Van der Zwaag deze omwenteling in de parlementaire cultuur betekende dat de Friese Volkspartij zoals hij die graag zag, niet meer bij zijn tijd paste.

Hoewel er op de vergadering besloten werd om de Friese Volkspartij te laten zoals die was, ontstond er animo voor een nieuwe sociaaldemocratische partij: "Het wordt echter tevens tijd, dat erkend worde, hoe men sociaal-democraat kan zijn en toch niet meegaan met den S. D. Bond, zooals die nu in Nederland bestaat."¹³⁸ Als gevolg van deze koers ontstond er op 26 augustus 1894 de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij die in tegenstelling tot de SDB en de Friese Volkspartij openlijk de parlementaire weg omarmde. Na 1893 werd binnen de SBD (na 1893 De Socialistenbond) gekozen voor een buitenparlementaire en anarchistische koers, waardoor een aanzienlijk aantal leden overstapte naar de nieuwe SDAP.¹³⁹ Van der Zwaag ging hier niet in mee. Hij wilde samenwerken met alle mogelijke partijen en alle middelen ervoor gebruiken (parlementaire en buitenparlementaire) om de arbeidersstand op te heffen. Hij had zich dus onmogelijk kunnen vinden in de stellige partijgerichtheid en het parlementarisme van de SDAP. Wij zien dat hij tussen de Friese Volkspartij en de SDB de eerste prefereerde, maar tussen de SDAP en de SDB het laatste.

¹³⁷ Erie Tanja, *Goede Politiek: de parlementaire cultuur van de Tweede Kamer, 1866-1940* (Amsterdam, 2010). 69.

¹³⁸ *De Klok*, 20 februari 1892.

¹³⁹ Parlement.com, 'Sociaal-Democratische Bond (SDB)', zie:

http://www.parlement.com/id/vh8lnhrqlywt/sociaal_democratische_bond_sdb (26-08-2015).

1.5 Conclusie

In dit deel hebben wij gekeken naar het socialisme van Geert van der Zwaag en naar hem als politicus. Van der Zwaag was een felle strijder voor het socialisme. Hij was actief binnen de Friese Volkspartij als een bestuurslid en een veelgevraagde propagandist. Van der Zwaag zag propaganda als een belangrijk strijdmiddel en stopte er veel van zijn tijd en energie in. Dit had positieve gevolgen voor de Friese Volkspartij en voor de verkiezing van Domela Nieuwenhuis naar de Tweede Kamer.

Van der Zwaag kende het leven van arbeiders, die veel en zwaar werk moesten verrichten en vaak op de armoedegrens balanceerden. De kern van zijn idee van socialisme werd een eerlijke verdeling van kansen om aan eigen bestaan vorm te geven. Daarom streed hij met zijn medestanders voor de komst van het algemeen kies- en stemrecht. Centraal in het socialisme van Geert van der Zwaag en de Friese Volkspartij stond de aanpak om de maatschappij van anderen op te veranderen. Zij werkten er aan om de mensen ervan bewust te maken dat zij zelf het initiatief moesten nemen, en motiveerden ze om dit te gaan doen. Onder de redactie van Van der Zwaag was De Klok hier een geschikt platform voor geworden.

Naast het algemeen kies- en stemrecht kwam Van der Zwaag actief op voor het toegankelijker maken van onderwijs. Dit was tevens van belang voor een maatschappij die zichzelf van anderen op diende te verbeteren. Ook was hij tegen alcoholgebruik en tegen het militarisme. Kortom, Van der Zwaag stelde de vrijheid en zelfredzaamheid van de mens voorop, en was tegen alles wat dit bemoeilijkte.

Kenmerkend voor de aanpak van Van der Zwaag was zijn praktische instelling: als partijlid en als lid van de gemeenteraad zocht hij naar verschillende vormen van samenwerking en wilde hij alle mogelijke middelen proberen om zijn doelen te bewerkstelligen. De brede omvang van de Friese Volkspartij paste bij deze houding en daarom wilde Van der Zwaag koste wat het kost de Volkspartij behouden. Nadat deze toch onder was gegaan, begon Van der Zwaag actiever te worden in de officiële organen. Na gemeenteraadslid en wethouder van Weststellingwerf te zijn geweest, volgde zijn verkiezing naar de Tweede Kamer. Deze periode zal in het volgend deel centraal staan.

Deel 2 Van der Zwaag in de Tweede Kamer

2.1 Inleiding

In het voorgaande hebben wij gezien dat Van der Zwaag tot een voorman onder de Friese socialisten uitgroeide en heel actief was in zijn regio. Na de ondergang van de Friese Volkspartij werd hij actief als een vrije socialist en begon in toenemende mate interesse te tonen in werk in de overheidsorganen. Zo volgde na zijn tijd in de gemeenteraad van Weststellingwerf zijn verkiezing naar de Tweede Kamer in 1897 namens het district Schoterland. Tegelijkertijd traden ook twee leden van de SDAP in de Kamer aan, namelijk Troelstra en Van Kol. Van der Zwaag onderscheidde zich van hen (en van de overige Kamerleden) door zijn lagere sociaal-economische afkomst en onderwijsniveau, en door zijn onafhankelijkheid van een politieke partij.

Gezien deze unieke positie willen wij in dit deel nagaan hoe Van der Zwaag was als parlementariër. Wij willen kijken hoe hij zich in het parlement positioneerde, hoe hij daar zijn ervaring uit Friesland gebruikte, en welke stijl zijn parlementair werk kreeg. In het voorgaande is kort aan bod gekomen, dat in de laat negentiende eeuw in Nederland de onafhankelijkheid van de Kamerleden plaats maakte voor partijvorming, waardoor de in de parlementaire discussie niet meer het ideaal van het algemeen belang centraal stond, maar de specifieke en gefragmenteerde belangen van de kiezers. Daarom willen wij kijken hoe Van der Zwaag in deze veranderende parlementaire cultuur paste. Als socialist was hij ongetwijfeld een vertegenwoordiger van een nieuwe politieke stroming, maar als onafhankelijke socialist die veel waarde hechtte aan zijn ongebondenheid aan een partij, paste hij ook in het oude politieke profiel.

Om dit te kunnen doen, worden in dit deel voornamelijk Parlementaire Handelingen gebruikt, maar ook kranten uit de tijd rondom de eeuwwisseling, en boeken over de politieke theorie en de Nederlandse parlementaire cultuur.

2.2 Vrije Socialist en parlementariër

De verkiezingen van 1897 waren bijzonder, omdat zij de eerste waren waarin, als gevolg van een verruiming van het electoraat door van de Kieswet-Van Houten, een contingent

arbeiders meestemde.¹⁴⁰ Het aantal kiesgerechtigde mannen en vrouwen boven de 25 jaar oud groeide van 295 579 in 1890 naar 515 000 in 1897, en later naar 569 768 in 1900.¹⁴¹ De nieuwe kiezers waren bij uitstek interessant voor de politieke partijen, omdat deze volgens Vliegen “politiek nog blank papier waren en daardoor zeer geschikt waren om ingepikt te worden door wie hen persoonlijk vertrouwen wist in te boezemen.”¹⁴² Naarmate partijpolitiek de overhand kreeg in verkiezingen, werd het ‘persoonlijk vertrouwen’ naar de achtergrond geschoven, maar Staalman, Hennequin en Van der Zwaag slaagden er in 1897 in om een zetel te behalen die gebaseerd was op hun persoonlijke populariteit, en dus zonder partij.¹⁴³

Wij zien hierin een overeenkomst met de opvatting die in Nederland tot de tweede helft van de jaren zestig van de negentiende eeuw het politieke landschap domineerde, namelijk dat de kiezers “geen stem moesten uitbrengen op basis van ideologische verwantschap, hetzij godsdienstig hetzij politiek, maar dat ze de kandidaten moesten beoordelen op hun kundigheid, rechtschapenheid en wijsheid.”¹⁴⁴ Volgens Manin paste deze vorm van verkiezing bij de oorspronkelijke systeem van vertegenwoordiging, dat hij het parlementarisme noemde (“in parliamentarianism, the relation of trust has an essentially personal character”)¹⁴⁵ maar niet meer bij het systeem van partijdemocratie zoals dat ontstond in de late negentiende eeuw in Nederland. Wij zien daarom de verkiezing van Van der Zwaag op basis van zijn persoonlijke populariteit als een handeling volgens het ‘oude’ systeem. Volgens Manin was zo een politicus geen woordvoerder namens zijn kiezers, maar een persoon waarin de kiezers hun vertrouwen hadden geïnvesteerd – een “trustee,”¹⁴⁶ die vervolgens vrij was om naar eigen inzicht te handelen. Dit vertrouwen berustte op het persoonlijke karakter van de politicus:

¹⁴⁰ Gert van Klinken, *Actieve burgers, Nederlanders en hun politieke partijen 1870-1918* (Amsterdam, 2003), 329.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Ibid., 337.

¹⁴³ Ibid., 339.

¹⁴⁴ Ron de Jong et. al., *Verkiezingen op de kaart, 1848-2010* (Utrecht, 2011), 19.

¹⁴⁵ B. Manin, *The Principles of Representative Government* (Cambridge, 1997), 202.

¹⁴⁶ Ibid., 203.

It is through individuality that the candidate inspires confidence, and not through his connections with other representatives or with political organizations. The representative has a direct relationship with constituents; he is elected by people with whom he comes into frequent contact. [...]At the same time, representatives have achieved prominence in the community by virtue of their character, wealth, or occupation. Election selects a particular type of elite: the *notables*.”¹⁴⁷

Van der Zwaag was dan wel geen notabele uit de Nederlandse elite in de brede zin, maar voor de Friese kiesgerechtigden, met name voor de aanhangers van de Friese Volkspartij, was hij een tamelijk groot figuur. Wij zien daarom de elementen van Manins ‘notabele’ terug in de manier waarop er over Van der Zwaag als afgvaardigde van Schoterland werd geschreven. Voor zijn kiezers was zijn persoonlijke identiteit belangrijker dan zijn politieke overtuiging, omdat zij hun vertrouwen op het eerste baseerden:

Als de kiezers in Schoterland hun stem uitbrengen op den heer v. d. Zwaag, stemmen zij geen socialist; dan stemmen ze hem, niet om zijn beginselen, maar stemmen hem, omdat hij een der hunnen is, omdat zij hem kennen en vertrouwen; omdat zij zijn gezond verstand, zijn openhartigheid, zijn eerlijk karakter waardeeren evenals zijn kunst om hen door voordrachten of komediespel te vermaken, kortom stemmen zij hem, omdat hij Geert is.¹⁴⁸

Voor de kiezers in Schoterland was Van der Zwaag een prominent persoon. Hij werd kandidaat gesteld in de kiesdistricten van Friesland door de nog bestaande afdelingen van de Friese Volkspartij, die ook, zoals wij in het vorige deel gezien hebben, veel bekendheid had.¹⁴⁹ De SDAP liep op deze manier zelfs kansen mis om eigen kandidaten aan te stellen, omdat Van der Zwaag in de provincie over toegewijde aanhangers beschikte (al werd hij door Van der Goes neerbuigend betiteld als een ‘kleinburgerlijke praatvaâr’).¹⁵⁰ Deze aanhangers kenden Van der Zwaag als een actief

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 3 augustus 1908, citaat uit *Het Friesch Dagblad*.

¹⁴⁹ Van Klinken, *Actieve burgers*, 333.

¹⁵⁰ Ibid.

lid van de Friese Volkspartij, redacteur van De Klok, gemeenteraadslid en wethouder van Weststellingwerf, en zelfs als dichter. Van der Zwaag gaf tevens zelf toe, dat er onder zijn kiezers genoeg waren die niet bezig waren met de politiek bedrijven, maar op hem stemden op basis van zijn populariteit: “De waarheid mag niet verbloemd worden; zeer vele stemmen in Schoterland op mij uitgebracht, zijn meer aan persoonlijke relaties te danken dan aan beslist socialistische gezindheid, en zoo stond het in Weststellingwerf ook.”¹⁵¹

Omdat Van der Zwaag verkozen werd op basis van persoonlijk vertrouwen, volstonden een aantal algemene punten als zijn politiek program. Deze waren: “directe, vooral economische strijd tegen misstanden, afschaffing van privaat bezit, bestrijding van de kerkelijke ‘verdomming’ van de massa, antimilitarisme en geheelonthouding.”¹⁵² Het valt op dat hij niet de specifieke belangen van zijn kiezers verdedigde. Dit komt in grote mate overeen met Manin’s eerder genoemde idee van een “trustee”, die een eigen koers volgt en niet de belangen van zijn achterban vertolkt. Zijn kiezers hadden hiertegen kennelijk geen bezwaar, omdat zij Van der Zwaag achtereenvolgens driemaal afvaardigden, en in 1909 wenste Van der Zwaag zelf niet meer mee te doen aan de verkiezingen, omdat hij lid werd van de Gedeputeerde Staten van Friesland.

In de Kamer onderscheidde Van der Zwaag zich van zijn collega’s niet alleen door zijn politieke standpunten, maar ook door zijn sociaaleconomische achtergrond en lagere scholing. De helft van de honderd Kamerleden was namelijk afkomstig uit de adel of het patriciaat, en meer dan de helft waren universitair opgeleid.¹⁵³ Het slagingsverleden van Van der Zwaag stak daar scherp bij af. Zelfs de SDAP-leden Troelstra en Van Kol waren respectievelijk jurist en ingenieur. Al snel na de verkiezingen deden in Zuid-Holland plagende geruchten de ronde dat Van der Zwaag “een ruwen, koppigen, waren Fries” zou zijn “die zijn kracht, bij gebrek aan opvoeding, in brutaliteiten zou zoeken” of een “boerigen moppentrappert (...) die de Kamer op een

¹⁵¹ Citaat vanuit *De Klok* in *De Tijd: gogsdienstig-staatkundig dagblad*, 20 juli 1901.

¹⁵² R. Blom, *De Oude Socialistische Partij van Harm Kolthek: Ontstaan, Opkomst en Ondergang van een ‘Libertair-Socialistisch’ Partij (1918-1928)* (Delft, 2007), 31.

¹⁵³ Piet Hagen, *Politicus uit hartstocht, biografie van Pieter Jelles Troelstra* (Amsterdam, 2010), 248.

zeurigen achtermiddag wel eens met wat kwinkslagen opvroolijken zou.”¹⁵⁴ Kortom, men neigde bij aanvang zijn persoon in het parlement niet serieus te nemen.

Van der Zwaag ontkrachtte deze vooroordelen, door zich in de Kamer te tonen als een goede, beschaafde spreker die zich aan de etiquette van de Kamer kon houden. Hij was zich er van bewust dat onaangepast gedrag in zijn nadeel zou werken:

(...) er [is] *werkelijk* eene groote mate van zelfbeheersing, althans voor mij, noodig [...] om niet – laat ik nu maar zeggen: harder uit te pakken dan ik tot nog toe doe. Meer dan eens gevoel ik neiging om werkelijk andere en scherpere woorden te bezigen dan ik hier gewoonlijk gebruik. Dat ik dit niet doe – daarin steekt een weinig politiek, dat wil ik eerlijk bekennen. Ik wil namelijk noch de heeren Ministers, noch de andere leden van de Kamer die tegenover mij staan, ook maar het geringste voorwendsel aan de hand doen om *door te komen op den verkeerden toon*, die door ons wordt aangeslagen, te willen *doodzwijgen de argumenten* door ons in het midden gebracht.”¹⁵⁵

Daarom participeerde hij net als de overige Kamerleden in Kamerdebatten en stemde hij wanneer er gestemd moest worden. Hij werd zelfs kort na zijn intrede in de Kamer lid van de Commissie van Rapporteurs. Van der Zwaag was dan wel een parlementaire nieuwkomer, maar niet het type socialist dat voorkwam in Europa rond de eeuwwisseling, zoals beschreven door Tanja: een die door zijn lagere sociale afkomst de burgerlijke omgangsvormen niet beheerste, en in de Kamer bewuste overschrijdingen beging om zijn protest te uiten.¹⁵⁶ In een schets van hem uit de bundel “Van het Haagsche Binnenhof” beschrijft de schrijver Augur dat Van der Zwaag opmerkelijk van de andere socialisten in de Kamer verschilde:

Als spreker is hij van de vier [inclusief Schaper na 1899] zeker de beste en de meest oorspronkelijke. Hij steekt zijn socialistische denkbeelden en theorieën al

¹⁵⁴ *Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's courant*, 21 januari 1938.

¹⁵⁵ Notulen 20ste vergadering der Tweede Kamer, 2 december 1897, 294.

¹⁵⁶ Erie Tanja, *Goede politiek: de parlementaire cultuur van de Tweede Kamer, 1866-1940* (Amsterdam, 2010), 133.

evenmin onder stoelen en banken als de anderen, maar hij onthoudt zich van meeting-phrasen of zinswendingen die meer geweld maken dan indruk.¹⁵⁷

Echter, ondanks deze aangepaste houding en het vertrouwen van zijn kiezers om in de Kamer zijn eigen koers te bepalen, zien wij Van der Zwaag als parlementariër een zekere mate van afstandelijkheid aannemen ten opzichte van het parlementair werk. Hij sprak vaak met een pessimistische toon over het werk van de Kamer en was zelf niet actief in het indienen van amendementen of moties. Dit kwam voornamelijk doordat zijn rol in de Kamer beperkt werd door zijn positie als 'eenling' en een tekort aan medestanders. Hij stond namelijk, samen met Van Kol en Troelstra en later ook Schaper, tegenover een overmacht van liberalen en confessionelen:

Met 35 leden was de gematigd-voorstrevende Liberale Unie veruit de grootste groepering. Samen met 13 conservatieve oud-liberalen en 4 radicalen hadden zij een meerderheid van 52 zetels, voldoende om een kabinet van liberale signatuur in het zadel te helpen, ook al was deze meerderheid verre van eensgezind. De confessionele minderheid bestond uit 22 katholieke en 23 antirevolutionaire, vrij-anti-revolutionaire en christelijk-historische leden.¹⁵⁸

De socialisten waren dus in de verre minderheid, waardoor zij weinig manoeuvreerruimte hadden in het parlementaire systeem. Van der Zwaag koesterde daarom geen illusies over zijn mogelijke daden in de Kamer. Eerder had Domela Nieuwenhuis gewaarschuwd dat "de parlementaire tactiek een partij in een stem- en applausmachine veranderde, met aan het hoofd leiders die de machtsopbouw aan de basis, op straat en in de fabrieken vergaten."¹⁵⁹ Als socialist wilde Van der Zwaag juist wel het perspectief van 'de straat en de fabrieken' meebrengen. Hij vond dat hij in de Kamer door moest gaan met het maken van propaganda voor het socialisme: "Onze raadsleden moeten ook in den raad protestleden zijn, zoals ze protest-kandidaten waren. Propaganda zij en blijve in, zoowel als buiten de raadzaal ons doel."¹⁶⁰ Naar eigen zeggen was de bedoeling van zijn parlementair handelen: "Het vrije denken te

¹⁵⁷ Augur (1901) geciteerd in *Leeuwarder Nieuwsblad*, 2 februari 1938.

¹⁵⁸ Hagen, *Politicus uit hartstocht*, 249.

¹⁵⁹ P.E. Werkman, R. van der Woude, *Bevlogen theologen: geëngageerde predikanten in de negentiende en twintigste eeuw* (Hilversum, 2012), 162.

¹⁶⁰ *Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's courant*, 21 januari 1938.

bevorderen, den privaat-eigendom aan te tasten, ziedaar dus de taak van ons socialisten, al het andere is bijzaak. [...] Doe eenvoudig alles, wat ge kunt om kapitalisme afbreuk te doen en laat elkander daarin vrij.”¹⁶¹

Desalniettemin, verkreeg Van der Zwaag met deze instelling geen grote naam als parlementariër. Over het algemeen wordt hij in de Nederlandse geschiedenis gezien als een Tweede Kamerlid die vooral over onderwerpen sprak van ondergeschikt belang.¹⁶² Wij vinden dit interessant, omdat Van der Zwaag over onderwerpen sprak uit het leven van een ‘gewone man’ van een lager sociaal economisch niveau, een arbeider. Hij bracht dit perspectief naar de Kamer, door te spreken over landbouw, militairen, arbeiderswetgeving, volkshuisvesting etc. Dit deed hij vooral door verschillende problemen aan te kaarten die zich onder de arbeiders voordeden. Zoals eerder opgemerkt, zien wij, in tegenstelling tot zijn actieve houding in Friesland, zijn activiteit in de Kamer vooral beperkt tot het houden van toespraken. Van der Zwaag merkte zelf op dat hij niet actief was in andere vormen van parlementaire handelingen:

In den regel bezondig ik mij niet aan het indienen van amendementen. Het ligt vooreerst niet erg in mijn aard en in de tweede plaats vind ik het beter, dat amendementen, waar noodig, worden ingediend door meer of minder aangesloten groepen van personen.¹⁶³

Als protestlid was Van der Zwaag dus vooral een *protestspreker*. Hij wilde propaganda maken voor het socialisme en gebruikte daarvoor het parlementair debat. Dit werd op een kritische manier ontvangen in de Kamer, bijvoorbeeld door zijn mede-Kamerlid Staalman:

Hij [Van der Zwaag], de socialist, niet de vertegenwoordiger der sociaal-democraten, maar der socialisten in Nederland, is in deze politieke Vergadering, de politieke vertegenwoordiger van de partij in ons land, die niet aan politiek doet. En, al moge dit standpunt bij den eersten oogopslag ook inconsequent schijnen, aan den socialist alweer de eer van te zijn oprecht, waar hij en zijne

¹⁶¹ Ibid., 14 januari 1938.

¹⁶² Parlement.com, ‘Geert Lourens van der Zwaag’, zie http://www.parlement.com/id/vg09lldlhyys/g_1_geert_van_der_zwaag (13-08-2015).

¹⁶³ Notulen 80ste vergadering der Tweede Kamer, 6 mei 1904, 1838.

partijgenooten ronduit verklaren voor ieder die het hooren wil, dat zij geen zitting nemen in het Parlement om daarmee te helpen wetten te maken, dan alléén om deze plaats te gebruiken als eene kostelijke tribune voor de propaganda hunner socialistische beginselen en theoriën.¹⁶⁴

In het volgende gaan wij zien dat ook andere Kamerleden dit ongepast vonden. Terugkomend op de politieke theorie van Manin, kunnen wij stellen dat dit kwam doordat de parlementaire debatcultuur van de laat negentiende/begin twintigste eeuw als gevolg van de opkomst van partij-democratie zodanig veranderd was, dat de Kamerleden hun meningen hoofdzakelijk buiten de Kamer vormden.¹⁶⁵ Dit was een verandering van het idee van het parlementair debat van 'discussion' naar 'haggling' (onderhandelen).¹⁶⁶ Het belangrijkste verschil tussen deze twee vormen was dat men in het laatste geval niet meer overtuigd wenste te worden in een debat: politici betraden het parlement met voorbedachte overtuigingen en doelstellingen.¹⁶⁷ Hierdoor waren zij niet alleen minder ontvankelijk voor de socialistische propaganda, maar vonden het bovenal in het debat niet thuishoren. Volgens Erie Tanja stond in de nieuwe debatvorm de doelmatigheid ervan centraal: als gevolg van een uitbreiding van de staatstaak werd een grotere efficiëntie van de parlementaire werkzaamheden vereist.¹⁶⁸

Van der Zwaag verstoorde deze doelmatigheid, door van het besproken onderwerp af te wijken om propaganda te maken voor zijn standpunten. Zo verdedigde hij bijvoorbeeld het Algemeen Kies- en Stemrecht, daar waar gesproken werd over het Adres van Antwoord op de Troonrede van 1897, een onderwerp dat bovendien doorgaans weinig bespreking genoot, omdat het slechts een formaliteit was en vooral beleefdheidsformuleringen bevatte:

Ik mag het Adres van Antwoord niet laten passeeren, zonder de stem te motiveren, welke ik daartegen zal uitbrengen. Wat de algemene strekking van het Adres betreft, krijg ik den indruk alsof het gemaakt is door eene commissie van hovelingen in stede van eene commissie van volksvertegenwoordigers.

¹⁶⁴ Notulen 19de vergadering der Tweede Kamer, 1 december 1897, 267.

¹⁶⁵ Manin, *The Principles of Representative Government*, 198-9.

¹⁶⁶ Ibid.

¹⁶⁷ Ibid.

¹⁶⁸ Tanja, *Goede Politiek*, 123.

Daarbij is telkens sprake van het “Nederlandsch volk”; men maakt zich dus tot tolk van geheel het volk; maar ik meen dat wij daartoe niet het zedelijk recht bezitten, zoolang de Tweede Kamer is samengesteld door een kiesrecht als het tegenwoordige [...] en [...] ik *leef* dagelijks met een deel van het volk, dat [het Adres van Antwoord] niet zou willen onderschrijven. [...] Wanneer wij werkelijk iets willen doen voor het volk, wanneer de heren van de Tweede Kamer de Staten-Generaal nu eindelijk tot het inzicht zijn gekomen, dat het hoog tijd wordt om aan de volksbelangen te denken, [... is het allereerst nodig] wijziging van de Grondwet te eischen, met het doel daarin op te nemen algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen [...].¹⁶⁹

Na Van der Zwaag hield ook Troelstra een rede over de Kieswet en de sociale misstanden in het algemeen. Het viel op dat de socialisten, die op dat moment nog maar jonge parlementariërs waren, lange betogen hielden over hun algemene standpunten, waardoor de discussie minder doelgericht werd. Daarom volgde op het bovenstaande een reactie uit de Kamer. Vermeulen, een lid van de commissie die het Adres moest samenstellen, was vrij kort over de voorgaande betogen. Hij achtte ze irrelevant in het kader van het besprokene:

Hetgeen door de beide sprekers over de algemeene strekking van het Adres hier in het midden werd gebracht geeft aan de Commissie maar weinig aanleiding om te antwoorden. Wat toch heeft de Commissie hier te verdedigen? Niet den inhoud van de Troonrede, ook niet het werkplan van de Regeering of hetgeen de Regeering zich voorstelt te doen of niet te doen. De Commissie heeft alleen te verdedigen den inhoud van haar eigen Adres.¹⁷⁰

Ook in een latere fase van zijn Kamerlidschap zien wij Van der Zwaag in debat uitweiden over zijn algemene politieke positie, zoals het antimilitarisme. Hierover sprak hij bij de vaststelling van de Staatsbegroting voor 1905. Het is interessant dat Van der Zwaag tegelijkertijd liet blijken dat hij daarbij niet op de steun van de Kamer rekende:

Mijnheer de Voorzitter! Ik wensch bij het scheiden van de markt nog eens even een protest te doen hooren tegen het militarisme in het algemeen en tegen de

¹⁶⁹ Notulen 4de vergadering der Tweede Kamer, 28 september 1897, 56.

¹⁷⁰ Ibid., 58.

militaire uitgaven in ons land in het bijzonder. Heel veel tijd zal ik daarvoor niet nodig hebben: mijn standpunt is bekend en ik weet reeds te voren wat er gezegd zal worden; het is het bekende stereotype: “nieuwe gezichtspunten werden niet geopend.” Welnu, ik vind het nodig en nuttig om ook oude gezichtspunten nu en dan eens weer op den voorgrond te brengen en wanneer degenen die hier optreden, dit alleen zouden doen met de bedoeling om nieuwe gezichtspunten te openen, dan geloof ik dat de omvang van de *Handelingen* aanmerkelijk zou slinken.¹⁷¹

Zijn standpunt was dat de marechaussee in het algemeen niet noodzakelijk was voor het land. Er volgden deze keer uit de Kamer geen opmerkingen betreffende de toepasselijkheid van deze uitspraak. Wel heeft Bergansius, Minister van Oorlog, gezegd het inhoudelijk niet met Van der Zwaag eens te zijn over de marechaussee: “Zeker, de uitgaven voor dat wapen vertoonen een sterke stijging, maar ik kan niet met den geachten afgevaardigde van meening zijn, dat dit wapen onnoodig zou wezen.”¹⁷²

Toch wilden de Kamerleden de socialisten er wel eens op wijzen dat zij het parlementair debat niet aan propaganda en algemene uitspraken wilden besteden. Wij zien dit aan de hand van een voorbeeld, waarin Mees kritiek uitte op Troelstra, omdat deze volgens hem het parlement gebruikte als een platform voor zijn propaganda:

De heer Troelstra schijnt te meenen dat de parlementaire debatten vooral moeten strekken om propaganda te maken voor onze denkbeelden, ook wanneer ze eerst kans hebben in een verwijderde toekomst in toepassing te komen. Dit karakter kan ik niet aan de parlementaire discussiën toekennen. Ik ben zeer zeker niet afkeerig van principieele debatten in deze Kamer te voeren, maar wanneer ik dat doe, dan meen ik dat het zijn moet naar aanleiding van wetsontwerpen die zijn ingediend of naar aanleiding van wetsontwerpen die ik geloof in de eerstvolgende toekomst voor behandeling en afdoening rijp zullen zijn. Er is in ons land *buiten* de Kamer alle mogelijke gelegenheid om propaganda te maken voor toekomst-denkbepelden.¹⁷³

¹⁷¹ Notulen 39ste vergadering der Tweede Kamer, 23 december 1904, 987.

¹⁷² *Ibid.*, 1016.

¹⁷³ Notulen 49ste vergadering der Tweede Kamer, 4 mei 1899, 986.

Mees maakte hier een onderscheid in de toepasselijkheid van de uitspraken gedaan in de Kamer. Volgens hem getuigde het aanhalen van persoonlijke standpunten van weinig toegevoegde waarde en hoorde dus niet thuis in een parlementair debat.

Het is opmerkelijk dat, hoewel de socialisten de Kamer gebruikten voor het verspreiden van hun opvattingen, Van der Zwaag daarbuiten de Kamer beschuldigde van “kletsmeijerij.”¹⁷⁴ Volgens hem was een groot deel redevoeringen niet meer dan “een eindeloos herkauwen en nog eens weer herkauwen van wat in kranten en verkiezingsspietsen links en rechts elkaar naar de ooren [werd] geworpen.”¹⁷⁵ Echter, uit de Handelingen wordt duidelijk dat Van der Zwaag zich evenzeer schuldig maakte aan zulke herhalingen. Dat de Kamerleden in hun redevoeringen lang en veel spraken was volgens Tanja niet alleen een Nederlands verschijnsel, maar typisch voor de parlementen in die tijd.¹⁷⁶

2.3 Mannen van de praktijk

Het lukte Van der Zwaag niet om zijn collega-Kamerleden te overtuigen van zijn eigen visie. Toch probeerde hij in de Kamer het leven van de armere bevolking aan het licht te brengen, zoals in de Handelingen blijkt uit zijn terugkomende verweer meer kennis van de praktijk te hebben. De eerder beschreven samenstelling van de Kamer liet blijken dat deze vooral leden uit de welvarende kringen bevatte. Hun kennis van de situatie in noodlijdende gebieden zoals Friesland berustte doorgaans op landelijke studies en officiële rapporten, terwijl Van der Zwaag de situatie uit eigen praktijk kende. Hij benadrukte dit al in het eerste parlementaire debat waaraan hij deelnam, in een reactie op Pierson, minister van financiën, die vroeg waarop Van der Zwaag zijn mening baseerde dat het Koningshuis niks voor de armen in het land deed:

Welnu, die meening grondt zich op de ondervinding, die ik dienaangaande bezit, en al moge ik nu hier zijn te midden van mensen die zich hebben gelaafd aan de verschillende bronnen van wetenschap aan de Academiën, en dus dienaangaande hun mindere zijn, wanneer het aankomt op wetenschap

¹⁷⁴ *De Klok*, 15 december 1905.

¹⁷⁵ *Ibid.*

¹⁷⁶ Tanja, *Goede Politiek*, 145.

aangaande de algemene toestanden, opgedaan in den boezem van het volk, dan meen ik, dat ik opweeg tegen tien van deze heeren en dat ik krachtens deze wetenschap het recht heb om te spreken zoals ik doe.¹⁷⁷

Hieruit wordt duidelijk dat Van der Zwaag zijn afkomst, die zo scherp afstak bij de overige Kamerleden, in zijn voordeel wilde gebruiken. Hij deed dit door er legitimiteit aan te ontlenen om over armoede in het land te spreken. Op deze manier positioneerde hij zich als een geschiktere spreker over de zaken van armoede. Hij suggereerde dat de leden uit een welvarend milieu hierin een achterstand hadden ten opzichte van hem. Op deze manier probeerde hij hun posities in het debat te ontkrachten.

Zo sprak Van der Zwaag bijvoorbeeld over de uitvoering van de Woningwet, die volgens hem voor de bewoners van slechte woningen vaak nadelig werkte. De Woningwet werd in 1901 ingevoerd door het kabinet-Pierson en werd daarmee de eerste wet in Nederland omtrent de volkshuisvesting. Deze wet was erop gericht om het aantal slechte woningen te verminderen en bepaalde standaarden in te stellen voor de bouw van nieuwe woningen. Volgens Van der Zwaag was dit nodig, maar zonder gelijktijdige investering in nieuwe woningen ontstond er een tekort aan geschikte en betaalbare woningen. Daarom beschuldigde hij de Kamer van kortzichtigheid betreffende deze wet:

Mijnheer de Voorzitter! 't Is een eigenschap van vele ouders, dat ze in hun kinderen buitengewoon goede hoedanigheden meenen te zien, en 't verwondert mij dus niet dat de vader van de Woningwet groote verwachtingen daarvan koesterde.¹⁷⁸

Zelf stelde hij:

(...) tot dusver is de Woningwet òf vrijwel zonder toepassing gebleven, òf heeft zij, waar zij toegepast is, den menschen somtijds in nog grooter ellende gebracht dan waarin zij verkeerden.¹⁷⁹

Hij wees er allereerst op dat de Kamerleden dit hadden kunnen weten omdat dit duidelijk werd uit het werk van J.H. Faber, inspecteur van de Volksgezondheid,

¹⁷⁷ Notulen 4de vergadering der Tweede Kamer, 28 september 1897, 60.

¹⁷⁸ Notulen 26ste vergadering der Tweede Kamer, 14 december 1905, 664.

¹⁷⁹ Ibid.

“Woningnood en Woningwet.” Daar werd namelijk beschreven hoe een woning in de gemeente Wijhe onbewoonbaar werd verklaard, en na enige tijd door de gemeente ontruimd, terwijl de voormalige bewoner eerder had aangegeven geen andere woning te kunnen vinden. Als resultaat vestigde die bewoner zich met zijn gezin in een “door hemzelf gebouwde primitieve tent” op de uiterwaard van de IJssel, waar hij de winter tegemoet ging “nog minder goed gehuisvest dan in het krot dat hij verliet.”¹⁸⁰

Vervolgens onderbouwde Van der Zwaag zijn standpunt met een voorbeeld uit zijn eigen praktijk als raadslid van de gemeente Opsterland (wat hij op dat moment was). Daar wilde een man zelf zijn eigen huis opknappen, en had er middelen voor, maar moest volgens de Woningwet eerst een vergunning daarvoor aanvragen. De burgemeester en wethouders weigerden hem deze te geven, omdat het huis volgens hen niet voor herstelling vatbaar was. Volgens Van der Zwaag had deze bewoner ook op straat gezeten als het Van der Zwaag niet gelukt was om de burgemeester over te halen hem alsnog de vergunning te verlenen.¹⁸¹ Het punt van zijn toespraak was, dat de verenigingen die de Woningwet moesten uitvoeren, te strenge regels oplegden, bijvoorbeeld t.o.v. de dikte van de muren etc., terwijl het in de praktijk beter was om in sommige gevallen wat mindere huizen te houden dan helemaal geen. “In zulke gevallen breekt nood wet,” stelde hij.¹⁸²

Daarom benadrukte Van der Zwaag dat het volgens hem de regering ontbrak aan inzicht in de praktijk van volkshuisvesting:

Ik zou dus willen – en in dit opzicht ben ik blij, dat nog lang niet alle gemeenten verordeningen hebben klaar gemaakt – dat de Regeering in dezen een beetje op lette, dat men meer rekening met de praktijk hield, en naast de theoretici ook meer mannen van de praktijk van raad en advies deed dienen.¹⁸³

Tot de mannen van de praktijk rekende Van der Zwaag de socialisten. Hij wees erop dat als de regering over dezelfde mate van inzicht in de sociale noden bezat als zij, zij zelf

¹⁸⁰ Ibid.

¹⁸¹ Ibid., 665.

¹⁸² Ibid., 664.

¹⁸³ Ibid., 665.

zou ondervinden dat er ingrijpendere maatregelen nodig waren voor het bevorderen van volkshuisvesting en –gezondheid.¹⁸⁴

Als een beruchte antimilitarist stelde hij voor de benodigde bedragen ter bevordering van de Volkshuisvesting te verkrijgen door de staatsuitgaven aan oorlog en militairen te schrappen. Het is opmerkelijk dat net als bij het vorige voorbeeld van zijn antimilitarisme, hij ook hier liet blijken niet op de steun van de Kamer te rekenen:

Ik geloof dat mijn stem hier weer zeer weinig weerklank zal vinden, maar toch wil ik besluiten met een weg aan te geven, waardoor wij althans tot den bouw van tal van woningen zouden kunnen komen. De Minister van Oorlog wil de Stelling van Amsterdam geheel afwerken en daarvoor heeft hij miljoenen noodig. Hij acht die voltooiing noodig in het belang van 's lands weerbaarheid. Wanneer ik nu wilde redeneeren van het standpunt van den Minister van Oorlog, zou ik ook zeggen: 's lands weerbaarheid staat in nauw verband met de wijze waarop de bevolking woont en leeft.¹⁸⁵

Van der Zwaag benadrukte dat zijn sociaal-economisch achtergrond en betrokkenheid hem in staat stelden om zijn antimilitaristische positie te onderbouwen met argumenten uit de praktijk. Een goed voorbeeld hiervan is de 13de vergadering van 1897, waar de begroting voor het aanstaand jaar besproken werd. In deze begroting stond de oorlog in Atjeh centraal, die op dat moment gaande was. In de Kamer ontstond een discussie of de huurlingen die in Atjeh aan de kant van het Nederlands leger meevochten dit deden omdat het goed verdiende, of daartoe gedwongen werden door honger omdat zij geen werk konden vinden in Nederland. Van der Zwaag beweerde het laatste, omdat dit het geval was bij de huurlingen die hij persoonlijk had gesproken. Zijn collega Verhey beweerde daarentegen dat huurlingen – of koloniale zoals zij ook werden genoemd – naar Indië trokken omdat zij op deze manier iets van de wereld wilden zien. Van der Zwaag wees erop dat het beeld, dat Verhey en andere Kamerleden van de huurlingen hadden, ervan getuigde dat zij niet helemaal bekend waren met de praktijk:

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Ibid., 666.

[...] Ik geloof dat het verschil hem hierin zit, dat de personen, met wie hij [Verhey] over deze zaken gesproken heeft, hem niet dat vertrouwen zullen geschonken hebben, dat gewoonlijk door zulken wel aan ons verleend wordt, omdat men in onze personen steeds menschen heeft kunnen zien, die opkomen voor de belangen van de proletariërs. Ik geloof niet dat de heer Verhey in dit opzicht zulk een staat van dienst zal kunnen vertonen als wij, en ik ben er van overtuigd, dat de personen met wie de heer Verhey daarover gesproken heeft, wel eene zekere restrictie tegenover hem in acht zullen genomen hebben. Ook moet men letten op de categorieën van personen waarmee men spreekt. De personen die ik gesproken heb, zijn niet uit liefhebberij naar Indië gegaan, maar omdat zij daartoe gedwongen werden, daar zij hier den kost niet konden verdienen.¹⁸⁶

Van der Zwaag stelde dat hij door zijn positie in de maatschappij meer gevoel had voor de werkelijkheid. Hiermee deed Van der Zwaag dus beroep op zijn persoonlijke autoriteit en zijn positie als socialist om tot de arbeidende klasse door te dringen en erover te spreken, en nam hij het tegenovergestelde aan betreffende de liberalen, die de huurlingen voor avonturiers aanzagen: volgens hem stond een kloof tussen de liberalen en de arme bevolking een open dialoog in de weg. Hij suggereerde dat de liberalen daardoor geen goed beeld van de maatschappelijke noden konden verkrijgen:

Wij vreezen dus de aanraking met de werkelijkheid niet: wij wagen ons daarin en trotseren de moeilijkheden en het vuil dat men op onze kleederen zal werpen, omdat wij tot het doel willen komen. Wanneer alle partijen dit deden, dan zouden zij practisch toonen niet alleen *praatheilig* maar ook *daadheilig* te zijn en daarop komt het in de praktijk juist aan.¹⁸⁷

Wij zien dat in zoverre de (liberale) Kamerleden dit verwijt vanuit de socialistische hoek serieus namen en deze positie gingen tegenspreken, Van der Zwaag juist minder standvastig werd. Zo verweten zij hem, en de socialisten in het algemeen, een monopolie te hebben opgeëist op de “liefde voor de werkman”, door de kloof tussen

¹⁸⁶ Notulen 13de vergadering der Tweede Kamer, 18 november 1897, 163.

¹⁸⁷ Ibid.

de liberalen en de armen zo onoverbrugbaar neer te zetten.¹⁸⁸ Van der Zwaag gaf toe dat deze beschuldiging waarschijnlijk het gevolg was van zijn uitlating, die luidde: “Wanneer het aankomt op kennis van arbeiderstoestanden en op het behartigen van arbeidersbelangen, behoeven wij voor jullie [liberalen] niet uit den weg te gaan, onze staat van dienst is groter dan de uwe.”¹⁸⁹ Hoewel in het voorgaande is gebleken dat hij inderdaad sceptisch was over de kennis van arbeiderstoestanden onder de liberalen, beweerde Van der Zwaag hier deze uitspraak gemaakt te hebben om de Kamerleden te prikkelen tot tegenspraak.¹⁹⁰

Hij legde uit dat, in zoverre als van zo een monopolie van de socialisten sprake kon zijn, hij daar niet aan wenste vast te houden: “wanneer wij het monopolie meenen te hebben van het behartigen van de arbeiders-belangen, wij het heel gaarne zullen afstaan aan beteren, want het geeft geen financiële winst gelijk vele andere monopoliën.”¹⁹¹ Gelijk aan zijn tijd bij de Friese Volkspartij, verdedigde hij hier de maatschappelijke ontwikkeling van anderen op, zo het idee van een monopolie op de ‘liefde voor de werkman’ op de achtergrond stellend. Hij stelde niet de belangenbehartiging van de arbeiders vanuit de Kamer voorop, maar de bewustwording onder de arbeiders van de klassenstrijd. Zij moesten door voortdurende aansporing de “bevoorrechte klassen (ertoe dwingen) [...] van hare voorrechten stuksgewijze afstand te doen, ten einde op die wijze te komen tot nivellering van de verschillende klassen.”¹⁹²

Hoewel de socialisten, volgens Van der Zwaag, dicht bij de werkman stonden en veel kennis van de arbeidstoestanden hadden, was hij van mening dat dit niet per definitie betekende dat de kloof tussen het volk en de liberalen onoverbrugbaar was. Hierin zien wij dat zijn positie vis-à-vis de liberalen en het volk minder stellig was dan voorheen was gebleken. Naar zijn idee stond het de liberalen vrij om zich meer met de werkman en arbeidstoestanden te engageren. Toch gebeurde dit volgens hem niet, doordat de liberalen slechts hun kiezers vertegenwoordigden, terwijl arbeiders van het

¹⁸⁸ Notulen 18de vergadering der Tweede Kamer, 20 november 1897, 251.

¹⁸⁹ Ibid.

¹⁹⁰ Ibid.

¹⁹¹ Ibid.

¹⁹² Ibid.

systeem van representatie werden uitgesloten door de afwezigheid van het algemeen kiesrecht:

(...) Wanneer het in mijne macht lag om deze Ministers van die tafel te verwijderen en anderen in deze Kamer in hunne plaats te stellen, dan zou ik mij deze moeite besparen, want we zouden in doorsnee dezelfde heeren weder krijgen, die trouwens niet anders *kunnen* zijn dan de vertegenwoordigers van de kapitalistische klassen en die zich niet kunnen onttrekken aan de bureaucratie, die in werkelijkheid de Regeering vormt van Nederland en andere landen, tenzij met zeer groote wilskracht en nog grooter toewijding aan het algemeen belang.¹⁹³

Hoewel Van der Zwaag over zichzelf en de socialisten sprak als mannen van de praktijk, verweet zijn collega Abraham Kuyper hem betreffende de oorlog in Atjeh juist te ver van de werkelijkheid verwijderd te zijn. Van der Zwaag was een stellige tegenstander van de oorlog in Atjeh, maar Kuyper stelde, dat de Kamerleden die de oorlog wilden voortzetten, daarmee nog geen voorstanders van de oorlog waren. Zij waren zich slechts beter bewust van de reële mogelijkheden in de ontstane situatie. Daarentegen stonden volgens Kuyper de idealen van de socialisten los van praktijk en geschiedenis:

Het hoofdverschil tusschen dien geachten spreker [Van der Zwaag] en mij bestaat dan ook hierin, dat hij de zaak incidenteel bezieet, op zich zelf, terwijl zij voor mij staat in het volle licht der sociologische wetenschap en der volle historie. En dan leert mij die historie ontegensprekelijk, dat alle volkeren, die blijven *buiten* de Christelijke sfeer, zoo in Afrika als in Azië, uit hun eigen initiatief niet *kunnen* komen tot een hooger standpunt. (...)

Het grondverschil tusschen die heeren [de socialisten] en mij bestaat dan ook niet daarin, dat zij opkomen voor het ideaal, want ik doe dit met hen. Maar hierin ligt hunne fout, zij meenen hun ideaal buiten aanraking met de

¹⁹³ Notulen 18de vergadering der Tweede Kamer, 20 november 1897, 253.

werkelijkheid, met de realiteit te kunnen houden, of anders gezegd, zij rekenen niet met *de macht der historie*, en *dit* nu doe ik wel.¹⁹⁴

Bovendien vond Kuyper dat de socialisten onterecht een stellige positie opeisten tegen de gruwelijkheden in de oorlog in Atjeh: “De heilige verontwaardiging daartegen zou zich uiten niet alleen bij hen, maar bij ons allen.”¹⁹⁵ Dit getuigde volgens hem er ook van dat zij zich van de werkelijkheid abstraheerden om zo bij hun idealen te blijven. Wij zien dus dat de socialisten en de overige Kamerleden elkaar wederzijds probeerden te beschuldigden van te weinig inzicht te hebben in de praktijk. Zulke beschuldigingen zetten daarom Van der Zwaag zijn toespraken geen kracht bij, maar lokten vooral tegenreacties uit.

Toch gingen deze reacties niet zo ver dat de overige Kamerleden Van der Zwaag zijn slagingsachtergrond zouden verwijten. De enige keer dat het onderwijsniveau van Van der Zwaag ter sprake kwam, was toen hij dit zelf aanhaalde om zijn argument aan te scherpen in een discussie met de Minister van Oorlog, Eland, tijdens de 32ste vergadering op 12 december 1897. Eerder was bekend geworden dat *De Klok* verboden lectuur was in sommige kazernes, omdat het blad schadelijk werd bevonden voor de militaire discipline. Van der Zwaag reageerde hierop dat in dat geval de Christelijke bladen ook geweerd moesten worden (“gelijke monniken, gelijke kappen, *alle* bladen moeten er dan uit”) en voegde eraan toe:

Ik blijf echter tegen de handelwijze van den Minister protesteeren en vraag: hoe moet het staan met uw zedelijk overwicht, wanneer gij zelfs den invloed vreest van een blad, dat geredigeerd wordt door iemand, die maar gebrekkig gewoon lager onderwijs heeft genoten?¹⁹⁶

Op die manier trachtte Van der Zwaag met zijn persoonlijk zwaktepunt – zijn lage onderwijsniveau – een nog groter zwaktepunt van het leger te ontmaskeren. Maar met een korte reactie liet Eland blijken dat dit een overdreven perspectief was op het

¹⁹⁴ Ibid., 161.

¹⁹⁵ Ibid.

¹⁹⁶ Notulen 32ste vergadering der Tweede Kamer, 18 december 1897, 596.

probleem. Hij zei dat De Klok niet onvoorwaardelijk geweerd werd, maar alleen als het artikelen bevatte, die aanleiding konden geven tot ondermijning van discipline.¹⁹⁷

Over het algemeen stonden de socialisten bekend om hun stelligheid en idealisme. Dit vonden de niet-socialistische Kamerleden onverzoenbaar met het idee van de praktijk. Een van zulke socialistische idealen was een verheerlijking van het volk en het volkswil. Daarom sprak De Boer in het bijzonder tot Van der Zwaag, Troelstra en Van Kol, wanneer hij beweerde dat het juist niet van praktisch inzicht getuigde om zich te laten leiden door hetgeen het volk wil – men moest bedenken wat mogelijk was:

Ik heb gezegd dat men wel eens den moed mist om aan het volk te zeggen dat niet alles wat het wenscht voor uitvoering vatbaar is en dat aan de macht van elke Regeering grenzen zijn gesteld. Het volk – het is niet onbekend – maakt zich somtijds eene verkeerde voorstelling van de macht der Regeering. Niet aan de Regeringstafel zit de macht onze maatschappij te doen groeien naar een bepaald model; wij kunnen slechts waarnemen, nauwkeurig acht te slaan op wat er in het volk omgaat, om het juiste oogenblik te kennen tot handelen wanneer een volkswaan een volkseisch is geworden en de groeiende rechtsbegrippen in wetten vast te leggen.¹⁹⁸

Van der Zwaag sprak over zijn eigen positie in de Kamer als een “roepende in de woestijn.”¹⁹⁹ Hij trachtte zijn praktische ervaring uit Friesland over te brengen in de Kamer, maar stimuleerde hiermee veel tegenspraak. Hij positioneerde zich namelijk als een man van de praktijk, terwijl de overige Kamerleden ook hun visie van de praktijk wilden bevestigen. Bovendien was Van der Zwaag regelmatig in de minderheid in discussies en stemrondes.

2.4 Publieksgerichte stijl

Hoewel Van der Zwaag de debatvorm verkoos uit het oude model van parlementarisme, waarin vrije discussie mogelijk was, hanteerde hij wel een publieksgerichte stijl, die op dat moment een relatief nieuw fenomeen was van de parlementaire democratie. Volgens

¹⁹⁷ Ibid., 600.

¹⁹⁸ Notulen 20ste vergadering der Tweede Kamer, 2 december 1897, 291.

¹⁹⁹ Notulen 21ste vergadering der Tweede Kamer, 7 december 1898, 366.

Tanja was een emotionele politieke stijl het uiterlijk kenmerk van een debat waarin de wending naar de kiezer werd gemaakt, omdat de zakelijkheid van het debat op deze manier plaats maakte voor het tonen van verbondenheid.²⁰⁰ De socialisten waren de eersten die zo een stijl ontwikkelden. Voor de liberalen ging dit te ver: “inspelen op volkssentimenten paste niet in hun ideaalbeeld van een rationele, parlementaire discussie.”²⁰¹

Wij zien dat Van der Zwaag emotionele toespelingen maakte om te overtuigen. Zo kon hij de emoties van zijn mede-Kamerleden aanspreken, door voorbeelden te geven bij zijn redeneringen uit zijn eigen beleving van de armoede in het land. Dit deed hij bijvoorbeeld bij een bespreking van de staatsbegroting voor het dienstjaar 1898. Er ontstond een discussie omtrent de verdeling van het kapitaal in het land en Van der Zwaag was het niet eens met Pierson, Minister van Financiën, die beweerde dat het kapitaal zich niet samentrok in steeds minder handen, maar juist meer verdeeld werd onder de middenstand en dat dit dus gelezen moest worden als een stijging van de volkswelvaart. Pierson nam dit tendens waar aan de hand van de groei van het aantal burgerhuizen, die parallel verliep met een toename van leegstaande villa's. Van der Zwaag sprak dit tegen door te vertellen dat er alsnog mensen waren die genoodzaakt werden in krotten te wonen:

Als het waar is dat de woningen voor den burgerstand zoo goed bewoond zijn, dan kan ik verklaren, dat de krotten ook nog bewoond zijn en blijven, krotten, die vele menschen te slecht zouden vinden voor hun hond. Wanneer de Minister eene wandeling doet door den Haag om te kijken naar de burgerwoningen, dan moet hij ook eens een bezoek brengen aan de hofjes, die er ook zijn, zelfs in de onmiddellijke nabijheid van het Koninklijk Paleis, en ook eene inspectie gaan houden op het platte land, waar hij bijv. op de Surhuisterveensche heide [Friesland] woningen zou kunnen vinden, zóó slecht, dat voor enige jaren een verver, die het nummer op die huizen moest zetten, aan enkele daarvan nergens hout kon vinden om het nummer op te plaatsen, - waarbij hij zou kunnen vinden, in het Westersche Veld te Noordwolde [Friesland], waar hij bovenop

²⁰⁰ Tanja, *Goede Politiek*, 130.

²⁰¹ *Ibid.*, 132.

gelopen kan zijn vóór hij dat zelf merkt, eenvoudig omdat het voetpad er overheen loopt. Al deze woningen zijn nog altijd bewoond.²⁰²

Hiermee probeerde hij de Kamerleden te overtuigen dat het een misvatting was om te denken dat de volkswelvaart stijgende was. Hij maakte het emotioneel lastig voor zijn collega's om te ontkennen dat de woningen die hij beschreef onbewoonbaar hoorden te zijn verklaard. Tegelijkertijd benadrukte Van der Zwaag zijn sociaal-economische achtergrond en zijn verbondenheid met de lagere klasse. Hij voegde hieraan toe dat zulke misvattingen ontstonden omdat in de wetenschap informatie over de sociaal-economische toestanden in het land verkeerd werd verwerkt:

Als mijne taak zal ik beschouwen hier en daar de officiële wetenschap eens bij de schouders te pakken en om te draaien naar het dal der verschrikking, dat zij tot dusverre niet heeft willen zien, omdat dit dal gelegen is in de duisternis en de officiële wetenschap zich gaarne keert naar het licht.²⁰³

Het schetsen van een contrast tussen arm en rijk en een uitdrukking als 'het dal der verschrikking' waren middelen om het gevoel bij zijn publiek te veranderen. Van der Zwaag suggereerde hier dat niet alleen de blik van zijn collega-politici, maar ook die van de beoefenaars der sociale wetenschappen, bepaald werd door hun sociale klasse, en daardoor partijdig was.

Wij zien echter, dat zijn (liberale) collega's door deze emotionele politieke stijl niet overtuigd raakten. In tegendeel, vaak werden zij erdoor geprikkeld tot tegenspraak omdat zij zich onterecht beschuldigd voelden geen warm hart aan de arbeidende klasse toe te dragen. Zo reageerde Van Kempen op de pogingen van Van der Zwaag om de Kamer ervan te overtuigen dat de Regering de situatie van de armen verwaarloosde:

De heer van der Zwaag hoopt nu, dat ik er mijne schouders eens onder zal zetten om den toestand der werkende klasse te verbeteren. Mijnheer de Voorzitter! Er zijn twee wijzen waarop men trachten kan daartoe te geraken, namelijk door het houden van redevoeringen en ook door zelf handelend op te treden. De eerste methode heeft van der Zwaag toegepast. In dat opzicht staan wij dus gelijk, maar wat de heer van der Zwaag niet gedaan heeft dat heb ik

²⁰² Notulen 20ste vergadering der Tweede Kamer, 2 december 1897, 294-5.

²⁰³ Ibid., 294.

gedaan, namelijk vele jaren brood aan een aantal werklieden verschaft door hun arbeid te geven, en dat zij voldoende loon ontvingen, blijkt uit het feit dat de spaarkas dezer werklieden een niet onbelangrijk fonds heeft.²⁰⁴

Van der Zwaags emotionele stijl ging ten koste van de zakelijkheid van zijn redevoeringen en bevorderde de doelmatigheid van het debat niet. Wij kunnen daarom vermoeden dat velen van zijn collega's dit niet waardeerden. Zo hield hij een toespraak over de oneerlijke verdeling van werklasten en werklonen onder de postboden en brievenbestellers en met name, postbodes op het platteland, maar hij droeg geen oplossingen aan voor dit probleem:

Is het al eene zware taak, zoals Nolting reeds opmerkte, een gewicht van 18 K.G. gedurende een tweetal uren als maximum op zijn rug te dragen, ik kan mededelen dat met die twee uren ten platten lande de maximum afstand niet bereikt is. Vele postboden ten platte lande hebben alle dagen een groteren afstand heen en terug af te leggen. Die te Gorredijk ter Oosterwolde bijv. [Friesland] moet dagelijks een afstand van vier uren heen en terug afleggen, langs een weg die een groot gedeelte van het jaar zoo goed als onbegaanbaar is, een zand- of modderweg, en dan een uur lang door de hei gaa[n]. De postbode van Gorredijk naar Bakkeveen heeft een afstand van 3 à 3 ½ uur af te leggen. Hij is zeer aan zijn tijd gebonden en hij moet zich zeer haasten om des avonds het kantoor te Gorredijk te bereiken.²⁰⁵

Kuyper reageerde in een meer technische stijl op dit probleem. Hij suggereerde om een andere wijze van het dragen van deze lasten in te voeren, zodat de inspanning bij het dragen zo veel mogelijk kon worden verminderd.²⁰⁶

Vervolgens uitte Van der Zwaag zich in dezelfde discussie ook over de uitgaven aan het Koningshuis, die hij overbodig en onhaalbaar achtte. Uit zijn toespraak blijkt dat hij het volk trouw meende te blijven, door zich tegen zulke uitgaven te uiten:

Ik wijs er voor de zoveelste maal op dat, wanneer wij ernstig onzen plicht als volksvertegenwoordigers willen doen, wij niet voor zulke geheel

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Notulen 35ste vergadering der Tweede Kamer, 22 december 1897, 683.

²⁰⁶ Ibid., 685.

ongemotiveerde uitgaven ons mogen laten vinden. Nederland steekt tot over de oorden in de schuld en kan niet een zijn eigen inwoners gastvrijheid verleen, niet eens aan allen, aan zeer velen, een dragelijk bestaan waarborgen. Meer zal ik er niet van zeggen, anders zou ik gevaar lopen het “beetje politiek” uit het oog te verliezen, waarvan ik het laatst sprak en mijn gevoel niet meer kunnen beteugelen. Ik wensch mij dus er bij te bepalen mijne *innige verontwaardiging* uit te spreken over den treurigen moed, die bij de indiening van dit amendement en de overname er van door de Regeering, heeft voorgezeten.²⁰⁷

Hij benadrukte hiermee zijn verbondenheid met het volk. Tevens belichtte hij deze discussie in *De Klok* omdat hij zijn standpunten hier duidelijk naar voren kon brengen.²⁰⁸ Als een volksvertegenwoordiger diende hij, volgens hemzelf, het volk voorop te stellen. Dit deed hij door de kosten van het Koningshuis zo veel mogelijk achterwege te willen laten. Van der Zwaag hield de heersende armoede onder de arbeiders aan als een emotionele plicht om prioriteiten te stellen met betrekking tot de budgetuitgaven. Zijn collega's gingen echter niet op deze redeneringen in.

In een beraadslaging over de kosten voor de versiering van gebouwen onder het Departement van Marine ter gelegenheid van de inhuldiging van Hare Majesteit de Koningin, die gesteld werden op 10 000 gulden, liet Van der Zwaag zich als enige uit over de begroting, waar hij fel tegen was. Ook hier probeerde hij zijn publiek te overtuigen door te verwijzen naar armoedelijdende arbeiders:

Ik heb alleen het woord gevraagd om ook dezen post van f 10 000 weer “pro memorie” te doen boeken in het hoofd van de proletariërs, van wie sommigen niet weten waar zij de klompen voor hunne kinderen vandaan moeten halen.²⁰⁹

Bij het spreken over de Arbeidswet zien wij Van der Zwaag niet alleen van zijn verbondenheid met het volk getuigen, maar ook suggereren dat de Kamer en de regering in het algemeen, te ver van de burgers af staan. Zo sprak hij ten behoeve van een strengere naleving van de wet in vissersbedrijven, met name ten opzichte van de vrouwen die daar werkten, omdat de inspecteurs van de arbeid daar “10 jaren lang

²⁰⁷ Ibid., 691.

²⁰⁸ *De Klok*, 31 december 1897.

²⁰⁹ Notulen 48ste vergadering der Tweede Kamer, 4 mei 1898, 816.

verkrachting van de wet” hadden toegelaten.²¹⁰ Hij wenste dat zij daarom allen ontslagen zouden worden. Zijn collega’s wilden echter slechts een overheidsbepaling inlassen tot de wetsherziening in 1905. Bovendien vond Kuyper dat er een veel te grote tak van overheidsfunctionarissen zou moeten worden ontslaan, als men aan de wens van Van der Zwaag gehoor zou geven. Maar Van der Zwaag eiste dat dit rechtvaardig zou zijn: “[...] Ik eisch gelijk recht voor heer en knecht. En van de Regeering eisch ik dat zij handhaaft de wetten die zij zelf maakt en die zij in allen gevalle geroepen is te handhaven.²¹¹”

Kuyper wees hem erop dat hij van een andere mening zou zijn, als het beoogde ontslag een grote groep werknemers zou betreffen. Bovendien waren, volgens Kuyper, de werkgevers in de vissersbedrijven niet geheel bekend met de Arbeidswet, omdat de passieve houding van de Overheid naar hen toe, deed denken dat de Arbeidswet niet voor de vissersbedrijven gold.²¹² Maar Van der Zwaag had geen begrip voor deze redeneringen: “Wanneer bij andere gelegenheden iemand onwetend tegen de wet zondigt, wordt hem dit wel ingepeperd. En dat had men hier tegenover de werkgevers ook moeten doen.”²¹³ Noch liet hij zich van gedachten veranderen door de genoemde dreiging van talrijke ontslagen:

[...] wanneer dat [het ontslag] *zo maar* werd gedaan, zonder een enkele reden, dan zou ik zeker anders spreken; maar wanneer zoodanig ontslag werd gegeven, omdat de werklieden zich hadden schuldig gemaakt aan voortdurend plichtsverzuim, dan zou ik dat evenzeer goedkeuren als ik nu zoodanig ontslag vraag voor de inspecteurs.²¹⁴

Toen Kuyper het voor de vissersbedrijven probeerde op te nemen, benadrukte Van der Zwaag dat Kuyper ver van der burger af stond. Kuyper stelde namelijk dat die bedrijven juist vrouwen aannamen omdat het om delicaat werk ging. Van der Zwaag reageerde hierop:

²¹⁰ Notulen 5de vergadering der Tweede Kamer, 1 oktober 1902, 87.

²¹¹ Ibid.

²¹² Ibid., 96.

²¹³ Ibid., 87.

²¹⁴ Ibid., 100.

Ik kan hem [Kuyper] anders de verzekering geven dat ik werklieden ken met zeer grove handen, die wel degelijk kunnen mazen, kousen breien enz., en dat het dus aan werklieden met dergelijke soort handen waarschijnlijk ook wel zal gelukken om de fijne huid van de IJ-bokking te bewerken. En wanneer die bokking zulk een fijn product is, dat geen andere bokking ter wereld daarmee kan concurreren, dan zeg ik: laat de arbeiderskosten dan maar wat hooger zijn, laten de fijnproevers dan maar wat bij betalen. De Minister, die zoo goed op de hoogte is van een goede tafel, dat hij het onderscheid kent tusschen de kookkunst van een chefkok en een keukenmeid, zal dan wel willen voorgaan.²¹⁵

Door de hoge sociaal-economische achtergrond van Kuyper in contrast te brengen met de arbeiders van wie de rechten niet werden nageleefd, trachtte Van der Zwaag een kloof aan te kaarten tussen de politieke elite en het volk, en tussen arm en rijk. Desalniettemin werd er slechts een overheidsbepaling ingelast. Dit betekende dat tot 1905 de vissersbedrijven nog konden blijven functioneren zoals voorheen.

2.5 Conclusie

Wij hebben gezien dat Van der Zwaag in de Tweede Kamer kwam op basis van zijn persoonlijke populariteit in het kiesdistrict Schoterland, en in mindere mate op basis van zijn politieke standpunten. Dit gaf hem de vrijheid om in de Kamer niet slechts de belangen van zijn achterban te verdedigen, maar zich te richten op de propaganda voor het socialisme. Hij positioneerde zich als een protestlid, waarbij zijn voornaamste vorm van protest bestond uit het gebruiken van het parlementair debat om zijn socialistische standpunten te propageren.

Omdat wij in het vorige deel Van der Zwaag als een maatschappelijk geëngageerde en pragmatische socialist hebben leren kennen, hebben wij hier gekeken hoe hij zijn praktisch inzicht in de Kamer toepaste. Hij deed dit door het perspectief te belichten van een gewone arbeider, die anders in de Kamer ondervertegenwoordigd was. Ook had hij zijn persoonlijke autoriteit om vanuit dit perspectief te spreken gegrondvest in het feit dat hij zelf van een lager sociaal-economisch afkomst was. Hij

²¹⁵ Ibid., 100.

positioneerde zichzelf en andere socialisten als 'mannen van de praktijk', hoewel de overige Kamerleden evenwel zichzelf in dit licht bekeken.

Tot slot hebben wij gezien dat in zijn discussiestijl Van der Zwaag een publieksgerichte houding aannam. Dit betekende dat hij in zijn redevoeringen emotionele toespelingen maakte om overtuigender over te komen, en op zo een manier de sentimenten van zijn achterban aan te spreken. Ook benadrukte Van der Zwaag hiermee zijn verbondenheid met het volk: als socialist en een man van bescheiden afkomst meende hij de noden onder de armen als geen ander te begrijpen en voor hun belangen op te komen.

Conclusie

In deze scriptie werd de stelling verdedigd dat het socialisme van Geert van der Zwaag vormgegeven werd in de praktijk, te midden van werkeloosheid, armoede, en drankzucht van de plattelandsbevolking, en dat hij probeerde zijn socialisme via de Tweede Kamer te realiseren, maar dat dit moeilijk te rijmen was met de praktijk van het parlementair werk. Wij hebben gezien dat Geert van der Zwaag zijn socialisme voornamelijk baseerde op de socialistische ideeën van Domela Nieuwenhuis die veel weerklank vonden onder de Friese socialisten, en hij onderbouwde zijn socialisme met zijn ervaringen met armoede en uitbuiting in Friesland. Wij hebben daarom kunnen zien dat Van der Zwaag geen socialistische theoreticus was, maar een man van de praktijk. Hij was bekend met de situatie in de noodlijdende dorpen en steden van Friesland, waar hij zijn leven lang met mensen in aanraking kwam die op de armoedegrens leefden, die onder schadelijke arbeidsomstandigheden lange werkdagen moesten maken, zoals in de fabrieken of veenderijen, die hun kinderen slechts beperkt onderwijs konden geven, en die in vervallen huizen, of zelfs krotten woonden. Eigen inzicht in de maatschappelijke noden vond Van der Zwaag betrouwbaarder dan het beeld dat de sociale wetenschappen ervan konden geven. Daarom verweet hij de Kamerleden en de Raadsleden met wie hij in aanraking kwam, dat zij de straten en de fabrieken niet van nabij kenden, zoals hij die zelf kende.

Als man van de praktijk wilde Van der Zwaag dat de maatschappelijke problemen van onderop zouden worden aangepakt, door het volk zelf. Hij vond zelfredzaamheid van de burgers belangrijker dan hulp vanuit de staat. Kenmerkend voor zijn aanpak was dat hij openstond voor alle soorten samenwerking die het socialisme potentieel konden beïnvloeden. Daarom werkte hij zowel zelfstandig als binnen partijverband, en via de overheidsorganen als de Gemeenteraad, de Tweede Kamer, en later ook de Provinciale Staten.

In de Tweede Kamer probeerde Van der Zwaag zijn perspectief te geven op de situatie in het land, en wat volgens hem de rol van de overheid moest zijn bij het verbeteren van die situatie. Hij was ervan bewust dat zijn stem, als die van de

minderheid, in de Kamer makkelijk kon worden verwaarloosd, daarom keek hij ervoor uit om de verkeerde toon aan te slaan, opdat zijn argumenten niet zouden worden doodgezwegen. Om zijn standpunten in de Kamer uit te dragen, nam Van der Zwaag een publieksgerichte stijl aan. Dit betekende dat hij in zijn redevoeringen een emotionele toon aansloeg en voorbeelden gaf uit zijn eigen ervaring, wat tevens zijn verbondenheid met het volk benadrukte.

Hoewel zijn redevoeringen toegankelijk en soms ook vermakelijk waren, oefenden ze weinig invloed uit op de koers van het beleid. Wij hebben gezien dat dit ermee te maken had dat Van der Zwaag geen doelmatige discussie aanhield, maar zijn redevoeringen hield over bredere thema's in het politiek. Hierdoor was zijn bijdrage in de Kamer ongerijmd met de praktijk van het parlementair werk van zijn tijd, die inhield dat de Kamerleden met elkaar in beraadslaging gingen over de aan te nemen wetten en andere punten op de agenda, en niet over de algemene politieke en sociale koers van de staat. Aan de hand van het empirisch onderzoek van Erie Tanja over de Nederlandse Kamer rond 1900 en de politieke theorie van Bernard Manin herkenden wij in deze aanpak van Van der Zwaag de parlementaire cultuur van midden negentiende eeuw, waarin de Kamerleden een rationeel parlementair debat aangingen, ongebonden aan specifieke partijen en onafhankelijk van bepaalde belangen. In zo een debat was ruimte om elkaar te overtuigen en overtuigd te worden, en het resultaat hoorde het algemeen belang van alle Nederlanders te dienen. Wij hebben gezien dat Van der Zwaags herhaaldelijke pogingen om een dergelijk debat in de Kamer aan te gaan tevergeefs waren, omdat hij zich in de parlementaire cultuur van een partijdemocratie bevond.

Wij komen daarom tot de conclusie, dat de poging van Van der Zwaag om zijn socialisme te realiseren via de Tweede Kamer, onsuccesvol was. Dit was niet het gevolg van zijn politieke visie op zichzelf, maar van zijn aanpak en de parlementaire cultuur waarin hij zich bevond. Van der Zwaag probeerde zijn overtuiging over te brengen, dat de arbeiders dezelfde kansen moeten krijgen in het leven als de rest van de Nederlanders. Echter, zijn potentie in de Kamer werd sterk beperkt, omdat hij geen partij had en zich in de verre minderheid bevond. De parlementaire weg bood daarom weinig kansen voor zijn socialisme. Zoals Van der Zwaag zelf benadrukte, gebruikte hij

de Kamer vooral als een platform voor zijn socialistische propaganda. Wij hebben moeten vaststellen, dat deze in de Kamer helaas op dovemansoren viel.

Bibliografie

Literatuur

- Blom, R., *De Oude Socialistische Partij van Harm Kolthek: Ontstaan, Opkomst en Ondergang van een 'Libertair-Socialistisch' Partij (1918-1928)* (Delft: Eburon, 2007).
- Bos, D., *Waarachtige Volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894* (Amsterdam: Bakker, 2001).
- Bosker, F., *Rode Boegbeelden in Schoterland: Voormannen in de sociale strijd van Noord-Nederland* (Leeuwarden: Friese Pers Boekerij, 2009).
- Frieswijk, J., *Ferdinand Domela Nieuwenhuis: de Apostel van de Friese Arbeiders* (Drachten/Leeuwarden: Friese Pers Boekerij, 1988).
- Hagen, P., *Politicus uit hartstocht, biografie van Pieter Jelles Troelstra* (Amsterdam: De Arbeiderspers, 2010).
- Huizinga, J., 'Politiek en Bestuur, 1848-1917', in: Joh. Frieswijk (ed.), *Geschiedenis van Friesland, 1750-1995* (Leeuwarden: Boom, 1998), pp. 142-171.
- Jong de, R., (ed.), *Verkiezingen op de kaart, 1848-2010* (Utrecht: Matrijs, 2011).
- Kalma, J.J., *Er Valt voor Recht te Strijden: de Roerige Dagen rond 1890 in Friesland ('s Gravenhage: In D'Eglantier Boekencentrum, 1978).*
- Klinken van, G., *Actieve burgers, Nederlanders en hun politieke partijen 1870-1918* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2003).
- Manin, B., *The Principles of Representative Government* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).
- Schaper, J.H., *Een halve eeuw van strijd. Herinneringen van J.H. Schaper, Lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal. Eerste deel* (Groningen: J.B. Wolters, 1933).
- Stutje, J.W., *Ferdinand Domela Nieuwenhuis, een romantische revolutionair* (Antwerpen: Houtekiet, 2012).
- Schuur, J.R.G., *Appelscha. Bolwerk van Anarchisme en Radicaal Socialisme* (Oosterwolde, Stichting Stellingwarver Schrieversronte, 1996).

Tanja, E. *Goede Politiek: de parlementaire cultuur van de Tweede Kamer, 1866-1940* (Amsterdam: Boom, 2010).

Vliegen, W., *De Dageraad der Volksbevrijding: Schetsen en tafereelen uit de socialistische beweging in Nederland, Tweede Deel* (Amsterdam: Ontwikkeling, 1922).

Werkman, P.E., Woude van der, R. (ed.), *Bevlogen theologen: geëngageerde predikanten in de negentiende en twintigste eeuw* (Hilversum: Verloren, 2012).

Zinderen Bakker van, R., 'F. Domela Nieuwenhuis zijn eerste optreden in de Wouddorpen van Friesland' in: W. Beek (ed.), *Gedenkboek ter gelegenheid van den 70sten verjaardag van F. Domela Nieuwenhuis* (Amsterdam: Maatschappij voor Goede en Goedkope Lectuur, 1916), pp. 2-18.

Kranten

De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad, 20 juli 1901.

Goudsche Courant, 14 maart 1892.

Leeuwarder Courant, 17 februari 1972.

Leeuwarder Courant, 10 mei 1974.

Leeuwarder Courant, 31 maart 1976.

Leeuwarder Courant, 24 april 1890.

Leeuwarder Nieuwsblad, 2 februari 1938.

Nieuwe Tilburgsche Courant, 3 augustus 1908.

Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's courant, 17 december 1937.

Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's Courant, 21 januari 1938.

Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's Courant, 4 februari 1938.

Tijdschriften

Deferme, J., 'Van 'burgerlijke afstandelijkheid' naar 'volkse betrokkenheid', de politieke cultuur van enkele socialistische mijnwerkers in het Belgische parlement, 1894-1914', *Brood & Rozen*, jrg. 2004, no. 1, 11-29.

De Klok, 15 december 1888.

De Klok, 29 december 1888.

De Klok, 1 november 1889.

De Klok, 15 november 1890.

De Klok, 2 januari 1892.

De Klok, 9 januari 1892.

De Klok, 20 februari 1892.

De Klok, 29 april 1893.

De Klok, 26 januari 1895.

De Klok, 13 april 1895.

De Klok, 15 december 1905.

De Klok, 1 november 1907.

De Klok, 31 december 1897.

De Klok, 19 mei 1899.

De Hollandsche Revue, 23 oktober 1905.

Handelingen Tweede Kamer

Notulen 4de vergadering der Tweede Kamer, 28 september 1897.

Notulen 13de vergadering der Tweede Kamer, 18 november 1897.

Notulen 18de vergadering der Tweede Kamer, 20 november 1897.

Notulen 19de vergadering der Tweede Kamer, 1 december 1897.

Notulen 20ste vergadering der Tweede Kamer, 2 december 1897.

Notulen 32ste vergadering der Tweede Kamer, 18 december 1897.

Notulen 35ste vergadering der Tweede Kamer, 22 december 1897.

Notulen 48ste vergadering der Tweede Kamer, 4 mei 1898.

Notulen 21ste vergadering der Tweede Kamer, 7 december 1898.

Notulen 49ste vergadering der Tweede Kamer, 4 mei 1899.

Notulen 5de vergadering der Tweede Kamer, 1 oktober 1902.

Notulen 80ste vergadering der Tweede Kamer, 6 mei 1904.

Notulen 39ste vergadering der Tweede Kamer, 23 december 1904.

Notulen 26ste vergadering der Tweede Kamer, 14 december 1905.

Handelingen van de Gemeenteraad van Weststellingwerf

Notulen gemeenteraad, 4 december 1893.

Notulen gemeenteraad, 2 Juli 1894.

Notulen gemeenteraad, 11 Juli 1894.

Notulen gemeenteraad, 4 oktober 1894.

Notulen gemeenteraad, 11 januari 1895.

Brieven /Archiefmateriaal

S. Molenaar aan C.P. Hoekema z.d. (080.241.2), Tresoar.

Van der Zwaag aan Domela Nieuwenhuis 17-01-1888, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG).

Vitus Bruinsma e.d., *Algemeene Vergadering van den Nederlandschen Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht te houden op Zondag, den 23 December 1888 's voormiddags 10 ½ uur in het lokaal Eensgezindheid, Spui, te Amsterdam*, IISG.

Hoofdbestuur Nederlandschen Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht ed., *Nederlandse Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht. Besluiten, huishoudelijke reglementen, statuten enz.*, (z.pl. 1890), IISG.

Het Friesch Comité van de Volkspartij ed., *De toestand van de arbeiders in Friesland, deel 1 & 2* (Leeuwarden, 1890), IISG.

Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht, 'Meeting, gehouden bij gelegenheid van de Alg. Verg., op Zaterdagavond 28 Maart 1891 in het Posthuis te Heerenveen', IISG.

Van der Zwaag aan Van der Goes 23-01-1892, IISG.

Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht, 'Verslag van de Algemeene Vergadering op Zondag 13 Maart 1892, in het gebouw "De Toekomst" te Groningen', IISG.

Kuiken Jz., J., *De Friesche Volkspartij. Statuten van het Friesch Comité van de Volkspartij* (St. Anna-Parochie, 1895), IISG.

Digitale bronnen

Parlement.com, 'Sociaal-Democratische Bond (SDB)', zie:

http://www.parlement.com/id/vh8lnhrqlywt/sociaal_democratische_bond_sdb (26-08-2015).

Parlement.com, 'Geert Lourens van der Zwaag', zie

http://www.parlement.com/id/vg09lldlhyys/g_l_geert_van_der_zwaag (13-08-2015).

Verantwoording afbeelding

Omslag voorzijde: Leeuwarder Courant, 29 april 1977, Het Parool, 2 mei 1958, Leeuwarden, Tresoar.